

Promarněná příležitost

Vojtěch Kořán (Praha)

Nastolení i trvání totalitní komunistické diktatury pod sovětskou kuratelou mělo v zemích střední Evropy některé rysy společné, čímž však není vyloučeno, že v každé z nich probíhalo zvláštním způsobem. — Tímto triviálním konstatováním předesílám ohlášení svého zájmu právě o tyto zvláštnosti. Předkládaná úvaha je zcela osobním zamyšlením o některých předpokladech specifičnosti "československé cesty k socialismu", jak je vytvořilo meziválečné dvacetiletí. Byla to zcela výjimečná epizoda novodobých českých dějin, neboť český národ měl svůj samostatný stát. Protože nesdílím čechoslovakistický předsudek a nemohu tedy popřít, že Československá republika let 1918-1938 byla státem nikoli československým, nýbrž českým, budu se věnovat některým předpokladům specifičnosti "české cesty k socialismu".

Předkládaná úvaha nebudiž považována za odborné historiografické dílo, neboť nečiní zadost všem metodologickým požadavkům, jaké jsou zpravidla na takové počínání kladeny. Přiznám však, že bych uvítal, kdyby přesto přispěla k oživení badatelského ruchu právě v této předmětné oblasti.

Máme-li na mysli opticky zřejmá fakta, můžeme říci, že "československá" resp. "česká cesta k socialismu" se od poměrů v okolních zemích lišila hned několika zvláštnostmi: jednoznačně kladný přijetím sovětských vojsk na sklonku války a jejich poměrně včasným odchodem, tedy i jejich nepřítomností v době nastolení totalitní prosovětské moci; svobodnými volbami, které prokázaly značnou popularitu KSČ ještě dříve než tato strana převzala všechnu moc; a konečně slabostí zdrojů protikomunistického odporu a jejich rychlou likvidací po převzetí moci KSČ. — Neomezíme-li se na pouhé počátky naší "cesty k socialismu", všimneme si, že k projevu otevřené nespokojenosti s totalitní mocí a s omezenou suverenitou země dochází poměrně dosti pozdě, po dvaceti letech; s tím je spojena další česká

specifičnost, že totiž iniciátorkou této masové nespokojenosti nejsou masy, nýbrž strana, která předtím nastolení totalitní diktatury prováděla, že jde o nespokojenost pouze verbálně proklamovanou a že obecně přijatým výrazem této nespokojenosti se stává elaborát právě této strany (Akční program). — Již z tohoto výčtu je zjevné, že “socialismus” (což je eufemistické označení totalitní diktatury) byl u nás nastolen snáze a rychleji a že národ se s ním sžil pohotověji než jinde.

Pokouším-li se předběžně pátrat po důvodech posléze uvedené skutečnosti, po důvodech specificky českých, nalézám tyto: Češi neměli historickou zkušenost s Rusy jakožto s nepřáteli; v českých zemích existovalo významné dělnické hnutí, jehož požadavky se shodovaly s tím, co KSČ slibovala a co její režim z části uskutečnil; neexistovaly tu významnější zdroje nechutí ke komunistickému totalitarismu, jejichž sociální základnou bylo např. v Polsku a v Maďarsku politicky organizované rolnictvo¹ a uvědomělá katolická církev²; a česká inteligence ve své většině tíhla “doleva”.³ Přehlížím-li tyto předběžně formulované důvody českých zvláštností a pokouším-li se vyjádřit jejich společného jmneovatele, nemohu se vyhnout výrazům jako “nezkušenost”, “přání”, “iluze”, “sebevědomí” či jeho “nedostatek” apod., tedy výrazům označujícím skutečnosti povahy ideové, morální, psychologické, stručněji řečeno skutečnosti *duchovní*.

Nelze vyloučit, že i zamyšlení nad skutečnostmi materiálního rázu by odkrylo specificky české důvody zvláštností české cesty k socialismu. Nelze např. přehlédnout, že z celého poválečného sovětského záboru vynikaly právě české země nejvyšším průmyslovým potenciálem a nelze vyloučit hypotézu, že když už je totalitní diktatura průmyslové společnosti vnucena, má k jejímu ovládnutí cestu usnadněnu právě díky některým podstatným rysům této společnosti. Průmyslová civilizace má přece sklon k centralizaci, monopolizaci, machinizaci a depersonalizaci. Není tedy terénem pro totalitní režim (je-li jí už vnucen) přece jen neobvykle příznivým⁴, sdílili s ním tolik tendencí? — Samotná možnost jeho nastolení (právě tak jako rezistence vůči němu) je však závislá opět na skutečnostech duchovní povahy: na rozvratu hierarchie hodnot, na ztrátě identity, vědomí smyslu života apod. Marxistická sociomechanika, která má jinak s vysvětlováním vzniku totalitních hnutí a režimů značné potíže, nazývá tuto kondici “revoluční situací”.

Ideová, morální, psychologická, zkrátka duchovní potence společnosti — včetně české společnosti na prahu české cesty k socialismu — je vždycky výslednicí předchozího dění. Nyní ja tedy zřejmě, proč pojednání o jednom z “prvorepublikánských” témat uvádím zmínkou o mnohem pozdějším debaklu novodobých českých dějin. Prozrazuji pointu úvahy předem: chci zavzpomínat, jak se utvářely podmínky pro nastolení a přijetí totalitní diktatury v českých zemích v duchovním klimatu doby, která — řečeno jen s mírnou nadsázkou — byla vlastně obdobím života jediného suverénního českého státu v celém novověku.

1. Důsledky první světové války

První světová válka přivodila v životě mnoha národů řadu změn, zjevných i nezcela zjevných. Z těch nejviditelnějších to byla především rozsáhlá revize politické mapy Evropy, na níž se mezi mnoha novými státními útvary objevilo i Československo. Tehdy bylo zvykem řadit je mezi státy vítězné, třebaže strana, pod jejímiž prapory většina Čechů bojovala, byla stranou poraženou. Tehdejší rozlišování na vítěze a poražené, třebaž provázeno zjitřenými city, mělo však jen situačně účelový, tedy dočasný význam. Mělo být vodítkem při kvalifikování účastníků mírových jednání, tedy mezinárodně právním zdůvodněním nového poválečného statu quo. Sociální skutečnost se jím striktně neřídila, a proto byla vnitropolitická situace některých vítězných států v nejednom ohledu srovnatelná se situací států poražených. Např. poválečná situace ve vítězné Itálii se podobala poměrům v poraženém Německu a Maďarsku více než vítězným poměrům francouzským či britským. A jakkoli byla československá situace nepodobná poměrům v poraženém Rakousku, přece jen k nim měla bližší než k poměrům ve stejně vítězném Polsku. Postavení každého ze států, které nesly tíhu války, bylo koneckonců jedinečné, tedy i mimořádné. To, co měly společného, dbalo leckdy jen málo příslušnosti k vítězům či poraženým. Spíše to záleželo na míře zasaženosti válkou než na způsobu jejího ukončení.

První světová válka byla válkou *totální*, tzn. že do jejího dění byla vtažena a jejím dílem zaměstnána celá společnost každého z válčících států, tedy lidé nejen v prostoru bojových akcí, ale i v zázemí. Proto poznamenala každou společnost v *celém* jejím rozsahu.

Vliv totální války na národní resp. státní společnost pokládám za mimořádný, a proto mu chci věnovat krátké zamyšlení, domnívaje se, že právě důsledky první světové války jako první totální války v novodobých světových dějinách lze zobecnit, neboť podobným účinkem se vyznačovaly všechny války pozdější.

Válka zpravidla znehodnocuje význam předcházející minulosti. Po válce vítězně bledne tato minulost ve srovnání se slávou doby poválečné (diskvalifikace je ušetřena pouze předválečná militaristická tradice, pokud existovala) ; v případě války prohrané je minulost znehodnocena tím, že vedla k prohře. Válka však působí na společnost nejen destruktivně, ale i facilitačně resp. akceleračně. Povyšujíc vítěze a ponižujíc poražené působí jako katalyzátor větší či menší strukturální společenskopolitické změny, která by jinak uzrávala v průběhu mnohem delší inkubace, anebo k níž by možná ani nedošlo. Tento vliv je zdůrazňován i tím, že válka decimuje starší věkové skupiny a diskvalifikuje je, zatímco mladší uvádí předčasně do dospělých rolí; urychluje tedy generační směnu.

Toto všechno můžeme tím spíše očekávat od války totální, která je zcela novou individuální a kolektivní zkušeností, prožívanou na frontě i v zázemí.

Totální válka ruší vžitě zvyklosti, přináší šokující a do té doby nepoznané zážitky, v jejichž světle ztrácí dosavadní způsob života na významu. Problematizuje dotud vyznávané hodnoty a likviduje velkou výseč "objektivního ducha". Ať už dopadne jakkoli, navozuje subjektivní pocit, že s jejím koncem nastane nová epocha. A ona zpravidla vsutku nastává.

I když byly české země ušetřeny bojových akcí, český národ popsanému vlivu neunikl. Suspenze demokratických práv, stanné soudy, masové zbídačení (i jeho vzácnější opak, totiž zbohatnutí některých skupin), dysfunkce české politické reprezentace, nedostatek srozumění s válečnými cíli, vynucené projevy loajality, to všechno bylo obrovským vykojením, postihujícím téměř každého možná víc než hromadné odvody a obrovské válečné ztráty.⁵ A což teprve konec toho všeho, tj. zhroucení třistaleté říše, s nímž předtím nikdo z Čechů vážně nepočítal. A nadto samostatný stát s českou hegemonií, nečekaný dar shůry, který předčil všechny státoprávní sny o federalizaci rakouského mocnářství!

Destruktivě facilitační účinek války se projevil především tím, že předválečné poměry byly pojednou pocitovány jako "starý svět", jako "ancient régime". Dosavadní společenská struktura, setrvačně přetrvávající, byla rázem zpochybněna. Celá řada dotud osvědčených sociálních rolí ztratila své oprávnění, zejména takové, jimž bylo nyní šmahem přisuzováno "rakušáctví". Tak byla — obrazně řečeno — "poslána do výslužby" řada psychologických typů, v nichž se národní resp. stavovské či třídní vědomí spojovalo s lojalitou vůči rakouskému státu (např. český citící vysocí státní a církevní hodnostáři, příznivci národní věci z řad šlechty, stoupenci českého politického aktivismu i funkcionáři dělnického hnutí, jejichž češství se snášelo s proletářským internacionalismem). Ti všichni musí hledat novou identitu — anebo odejít do ústraní. A podobně se dělo i idejím resp. dosud vžitým způsobům víry, přesvědčení. Třebaže ztrácely zvolna svou působnost i předtím, válkou jakoby o ni přišly naráz.⁶

Okolností pro další český duchovní život významnou bylo to, že první světová válka se svými bezprostředními důsledky takřka naráz antikvovala *český nacionalismus předválečného ražení*. Devalvovala tu jedinou novočeskou víru, kdysi živou, spojující buditelské generace s českými gründery osmdesátých let a pak, pravda, již stagnující, ba chřadnoucí, ale dosud ještě působivou natolik, že dokázala většině Čechů — stále více se věnujícím profánním zájmům stavovským — zajistit pocit smysluplnosti pozemského života. Byla to víra, která z axiologického hlediska stěží obstojí, neboť relativní hodnoty absolutizovala a nezastupitelné hodnoty zanedbávala. Přesto byla nejmocnější uvědomělou hybnou silou dosavadních novočeských dějin.

Necitím se vázán konvencí o nepřipustnosti kondicionálu v úvaze o dějinách a domnívám se tedy: kdyby tato víra neochabovala a živila nadále české úsilí o státoprávní vyrovnání a kdyby bylo toto úsilí korunováno úspěchem, pak by snad vyzrála v české vědomí státní.⁷ Takového konti-

nuálního zrání tu však nebylo. Není jisto, zda by vůbec proběhlo, nebýt války, anebo zda by je nepředstihl pozvolný úpadek českého nacionalismu ještě dlouho před dosažením kýženého cíle. Pokládám však za jisté, že výsledky první světové války mu učinily přítrž. Nadmiru vrchovaté splnění českých přání totiž nebylo dilem české vůle. Ta pouze dovedně využila nečekaně příznivé situace. Proto také "ke skutečnému obrození českého vědomí státního ještě nedošlo".⁸

Český nacionalismus se svou stoletou tradicí byl pojednou téměř k nepotřebě. Vždyť jeho cílů — a nejen jich — bylo dosaženo jinak, tedy nikoli jeho vlastními silami! tento dosud živý, byť chřadnoucí útvar jakoby se nyní rozpadl na několik částí. Jedna z nich, ta nejvíce opracovaná působením kultury v jeho službách, se jako náhle ztuhlá maska stala pouhou pietně ošetřovanou antikvitou. Tedy mrtvou minulostí, která už neukládá žádné závazky; galvanizovanou mrtvolou, jak by mohl říci Šalda. Významnou proměnu i posun prodělávají i ty ostatní. Jeden kus jakoby se rozpadl na prach a rozptýlil. To je ten příznačný prvorepublikánský obranný nacionalismus, který nestál o okázalý projev, protože se rozhodl působit vskrytu v podobě české snahy o zachování české hegemonie v novém státě. Musel se učinit co možná nenápadným, neboť mu chyběl étos jeho předchůdce. A další část, již možno přirovnat spíše k jednomu z ramen kdysi jednotného proudu, se změnila v ponornou řeku. To je ten živelný český nacionalismus, prozatím spící, který se probudí teprve tváří v tvář příštím ohrožením.

Tak tedy první světová válka, která byla nám Čechům netoliko "vitěznou", ale i štědrá, znehodnotila i naši minulost a poslal do výslužby všechny vyznavače kdysi živé víry. V žádné z okolních zemí včetně vítězného Polska (ba i Slovenska) nebyl nacionalismus takto antikvován a rozvolněn. Revizionistické, revindikační, případně rozpinavé či autonomistické snahy tam odvozovaly svou působnost i oprávněnost z podnětů a programů minulosti, byť by to byla v polském případě minulost půldruhého století stará. Na Slovensku zůstaly mluvčími stále stejně živého nacionalismu skupiny, které v této úloze obstály už před válkou, totiž Hlinkovi ľudáci a martinští národnári (jaký to rozdíl oproti českým národním demokratům!). Všude tam měl nacionalismus jasný a zřetelný retrospektivní i prospektivní rozměr: žádal po budoucnosti splnění cílů postulovaných v minulosti.

V Čechách této kontinuity pojednou nebylo. Radostná poválečná nálada, pocit překvapivě neuvěřitelného štěstí naznačily, že minulost vskutku vybledla ve světle slávy přítomné chvíle. Hus, Žižka, Komenský, Palacký, Havlíček (a do značné míry i Masaryk) už neměli ve všední den národu co říci; stali se materiálem jeho kultovního života ve chvílích toliko svátečních. Reálná přítomnost provedla neúprosnou revizi národního inventáře a byla ochotna využít jen jediné potence, která mohla omezeně čerpat z někdy živé víry: *uchovat dosažené*. Motiv nijak znamenitý a také prospektivního rozměru, zejména takového, který by přál aktivitě, v něm bylo ---

jak se po dvaceti letech ukázalo — nepřilíš.

Ztráta jednotící živé víry (posuzujme ji třeba i s despektem, ale jiné tu nebylo) vedla k rozkladu celku českého duchovního života. Nastala nová epocha, která se vyznačovala stavem ideové beztíže. Řetězová destruktivní reakce rozložila dosavadní establishment české politické reprezentace, dosavadní styl českého veřejného života⁹, přivodila rozkol ve dvou dosud nejpočetnějších uskupeních, tj. v masové dělnické straně a v římskokatolické církvi; zpřetrhala mezigenerační pouta a probudila pocit povolání v těch, v nichž by jinak ještě dosti dlouho dozrával. Ztráta setrvačnosti duchovního ovzduší otevřela lidské mysli rozmanitým vlivům odjinud. Frekvence slůvka “moderní” se zvýšila několikanásobně. Nastal závod o to, kdo a jak se dokáže v “novém světě” co nejvýhodněji etablovat, kdo se svou představou o smyslu přítomnosti a se svou vizí budoucnosti přehluší ty ostatní. Tato volnost ducha, který si pojednou vanul, kam se zachtělo, se nám dnes, v dobách tuhého nevolnictví, zdá příjemnou. Avšak — Acheronta movebantur, hnuli se duchové podsvětí.

2. Rozpomínání politické

Kdyby bylo obecně rozšířené mínění, že první republika byla demokratickým státem a že její demokracie umožňovala každému občanu podílet se na rozhodování o věcech veřejných, kdyby tedy toto mínění bylo jednoduše a neproblematicky pravdivé, pak by se snad dalo čekat, že se Češi budou s takovýmto uspořádáním loučit jen neradi a že jejich sžívání se s totalitním režimem bude obtížnější než třeba u polských či maďarských sousedů, kde panovaly méně dokonalé režimy autoritativní. O těch se totiž běžně soudí, že mají k totalitní diktatuře blíž a že tedy uzpůsobují člověka k jejímu přijetí vydatněji než poměry demokratické. Jelikož závěr o obtížnější adaptaci Čechů neplatí, je nutno zkoumat správnost jeho předpokladů. Byla první republika vskutku demokratickým státem a do jaké míry? Odolává demokratická společnost totalizaci opravdu lépe než nedemokratická?

Možnosti srovnávání jsou více než omezené, neboť příkladů nastolení totalitní diktatury v demokratickém společenství je v novodobých evropských dějinách nemnoho, vlastně jen — kromě Československa — jediný. Vyloučíme-li z úvahy západoevropské země okupované nacisty¹⁰, zbývá nám jen — proměna Výmarské republiky v Třetí říši. A proti takovému přirovnání se v nás zvedne citový odpor, který záhy mobilizuje rozumové důvody. Vždyť totalizace československé společnosti by nebyla možná, nebýt druhé světové války a jejích důsledků! A potom: ve výmarském Německu šlo přece o demokracii v rozkladu, nadto nezakotvenou, nezažitou; výmarská demokracie se neopírala o konsenzus většiny obyvatelstva, nebyla výslednicí předchozího společenského směřování, nýbrž byla Německu vnucena poválečnou situací. Poražení Němci neměli po

první světové válce ani na rozmyšlenou, ani na vybranou. Demokracie tam nefungovala, společnost jako celek se jí nedovedla a nebyla ochotna řídit, a proto v situaci krajní nouze sáhla ve své většině po nabízené totalitní diktatuře. Ne, Německo opravdu není vhodným srovnávacím objektem. Nezbyvá tedy než ponechat domněnku o rezistenci demokratického společenství vůči totalizaci empiricky nepotvrzenu, zejména není-li vhodným příkladem ad demonstrandum ani demokracie československá.

Na rozdíl od demokracie výmarské měla ta poválečná česká svou minulost i tradici. Češi proto v tomto ohledu nemuseli činit žádné zvláštní rozhodnutí.¹¹ Převzali jednoduše výtvar předválečných poměrů, jehož poválečné úpravy neznamenalý podstatnou změnu. Nový jazykový zákon byl dokonce značným krokem zpět. Minulost a tradici "československé" demokracie tedy vytvořilo *habsburské mocnářství*.

Předlitavská půle Rakousko-Uherska se v konstituční éře, počínající tzv. prosincovou ústavou z roku 1867, postupně demokratizovala. Svědčí o tom dějiny předlitavských volebních řádů, zejm. volebního cenzu, a posléze přijetí zásady všeobecného hlasovacího práva pro muže v roce 1907. Těto demokratizace byli účastni a měli z ní prospěch i Češi. Česká politika však zaujímalá vůči rakouskému státu *negativistické* stanovisko, nabývající v určitých obdobích obstrukčního charakteru; ani v obdobích tzv. aktivismu se tohoto negativistického ostnu nezbavila zcela. Odpovědnosti za řízení státu se vyhýbala.¹² Snad příliš nechybíme, řekneme-li, že česká politika za Rakouska byla svým formátem a dosahem spíše komunální resp. provinční než státní. Státnická rozhodnutí nečinili Češi, nýbrž Vídeň. Tomuto rozdělení úloh česká politika i česká veřejnost uvykla. Starost o existující stát si Češi nepřipouštěli¹³, nemohli tedy ani nasbírat zkušenosti s jeho řízením. Se zánikem monarchie zmizel i vykonavatel státnického rozhodování, tzn. nositel funkce, vztahující se i na české země. V samostatném českém státě bylo třeba uprázdněné místo obsadit, třebaže tu nebylo kvalifikovaných politiků státnického formátu a zejména veřejnosti, která by starost a péči o stát přijala za svou.

Všeobecný destruktivní vliv světové války byl ve sféře české politiky umocněn i ztrátou jejího někdejšího jednotícího pouta, jakož i náhražky jejího ideového zakotvení, totiž negativismu vůči Vídní. Odvozeninou tohoto postoje, který ani před válkou nekladl na své nositele přílišné intelektuální a mravní nároky, se stala za první republiky péče o *českou hegemonii* v mnohonárodním státě. Fungovala automaticky, vyhýbajíc se přesvědčivému sebezduvodnění. Tím nějakou intelektuální a morální náročnost dokonce vylučovala.

Toto vákuum v oblasti motivace a působnosti české politiky se, myslím, nepodařilo vyplnit. V mezích svých možností se o to snažil — zdaleka ne vždy zdařile — "Hrad", tedy Masaryk se svým okruhem. Jako jeden ze zdrojů moci, tedy i tvorby politiky, se snažil vyrovnávat upřílišněností a nedostatky české politiky, využívaje charismatického působení i kabinetní

manipulace. Spoléhal tedy na mechanismy, jichž užívala ve starém mocnářství Koruna; nelze o nich vždy říci, že by to byly mechanismy vyspělé demokracie.

Slabost výkonu integračních funkcí ve státním ústrojí měla důsledky, k jakým za podobných podmínek dochází zpravidla v každém systému, jehož funkce jsou hierarchizovány, totiž k hypertrofii podřízených složek, v daném případě *politických stran*.

Proto se česká politika ubírala dávno navyklými cestami, tentokráte bez jednotících dominant (konzervativní péče o českou hegemonii takovou dominantou nebyla, protože politickou novotvorbu nejen nepodněcovala, nýbrž naopak vydatně brzdila). Politické strany, každá na vlastní pěst, dbaly o stavovské zájmy svého členstva a voličstva, o svůj podíl na moci (podobajíc se tak spíše odborovým ústřednám), ne však o stát jako o celek. Každá se snažila etablovat se v co nejširší oblasti veřejného i hospodářského života, a protože se jejich vzájemné vztahy podobaly studené občanské válce, udržovala každá z nich takové vnitrostranické poměry, které by jí v tomto válečném stavu zvýhodňovaly a pro něj uzpůsobovaly. Politiku stran tvořily toliko jejich aparáty¹⁴, které však byly ukázněným nástrojem stranických předáků. Absolutní loajalitu svých poslanců si vedení stran zajistila tzv. reverzy.¹⁵ Členové stran měli k dispozici svá vlastní zájmová uskupení včetně odborových a tělovýchovných svazů. Strany tak vznášely totalitní nárok i na soukromý život svých členů. Těm nebylo zatěžko nechat sebou manipulovat, neboť jejich podrobnost byla odměňována materiálními výhodami.¹⁶ Zřici se jich znamenalo citelné znevýhodnění, ne-li existenční ohrožení. Politickou iniciativu řadového členstva se tím dařilo vydatně zmrazovat. Ideové zdroje stranického života valem vysychaly. Proto zavládl v české politice *bezkoncepční praktikismus*. Jeho rubem byla neschopnost prozíravé odezvy na závažné zahraničně politické i vnitropolitické problémy včetně problémů sociálních, ba i neschopnost si jejich závažnost vůbec uvědomit. "Političnost" byla v ustávičném rozporu s odborností a nezřídka nad ní vítězila.

Notorickou zaslepenost projevovala česká politika vůči národnostní otázce ČSR, především vůči otázce slovenské a sudetoněmecké. Právě tak nepochopila důsledky locarnského paktu 1925, stvrzujícího změnu v poměru mezinárodně politických sil v Evropě, a neuvědomila si dosah hospodářské krize raných třicátých let. Domácí politickou scénu však dokázaly rozhýbat pomíjivé aféry jako např. otázka kněžských platů.

Jakákoli iniciativa, vymykající se nepsaným pravidlům hry, byla v zárodku udušena. Svárlivě vedené mezistranické polemiky znemožňovaly mezistranický dialog. Dokonce i vnitrostranická diskuse, která by dala vzniknout nové syntéze, byla nebývalou věcí. Tolerance vedení stran vůči vnitrostranické opozici byla velmi nízká; opozice měla na vybranou mezi podrobením se a vyloučením.¹⁷ Tyto a podobné nešvary české politiky jí odrazovaly mládež. Proto meziválečné dvacetiletí nedopřálo dozrát nové generaci

zdatných politických vůdců.

Žádná z politických stran nebyla schopna samostatně vládnout. Každá byla v uskutečňování této aspirace odkázána na nějakou koalici. Z ohledu na koaliční partnery, bez jejichž součinnosti se nemohla na moci podílet, by se musela zříci své vyhraněnosti (pokud by se jí vyznačovala) a rozmělnit svůj program (pokud by nějaký měla). Tato rozdrobenost politického života, znemožňující jakékoli velkorysejší řešení společenských problémů, byla důsledkem skupinového egoismu. A ten je skutečností povahy ideové, psychologické, mravní, stručně řečeno skutečností duchovní, byť deficientní.

Byl tu nějaký pokrok vzhledem k poměrům ve staré monarchii? Byla to opravdu demokracie, anebo oligarchie stranických předáků? Byla to volná hra politických sil, jejichž zrání a přeskupování umožňuje nové syntézy a nová řešení, anebo pluralita zaměrně se omezující a sebezáchovně udržující stav bezkonceptní nečinnosti?¹⁸ Měl občan ČSR zaručen podíl na rozhodování o věcech veřejných, když politické strany, jediný jemu dostupný zdroj politické moci, nebyly schopny zvážit jejich význam, natož ty opravdu nejdůležitější problémy nastolit, nemluvě už vůbec o jejich řešení? Ano, demokratické formálně procesuální normy platily, jejich faktická působnost však byla vydatně omezena absencí konsenzu o stupnici hodnot, jaký skutečně fungující demokracie nezbytně předpokládá. Vláda aparátů a jejich šéfů, totalitní tendence uvnitř politických stran a pasivita jejich členstva, nemožnost zrání politických individualit, neodbornost, myšlenková stagnace, korupce — po dvaceti letech *takovéto* politické výchovy nepřekvapí, stane-li se celý národ snadnou kořistí totalitní diktatury.¹⁹ Snad nelze ani dost zdůraznit fakt, že po druhé světové válce bychom mezi Čechy jen velmi obtížně hledali ty, kdo by chtěli obnovit v původní podobě společenskopolitické poměry první republiky. I tato nechuť, která ostatně nebyla ani v meziválečném dvacetiletí věcí neznámou, disponovala k přijetí nějaké formy totalitarismu, který se pak mohl vykazovat posláním téměř spasitelským.

Těžko rozhodnout, která z okolností se o nastolení a přijetí totalitní komunistické diktatury v českých zemích zasloužila významněji. Byla to dysfunkce parlamentní demokracie? Anebo absence duchovní půdy, kterou i demokracie předpokládá a kterou nemusí postrádat ani některé autoritativní režimy? Byl to nedostatek návyku resp. nezažiti formálních pravidel společenského (i politického) chování, anebo duchovní deficit skupinové (tzn. národní i státní) identity? Kloním se k druhé alternativě, protože v ní vidím zdůvodnění i té první. Poohlédněme se tedy po oné oblasti života, která má k jeho duchovním předpokladům bezprostřednější vztah než politika. Jak se o naši národní substanci a její rezistenci zasloužila v meziválečném dvacetiletí česká kultura?

3. Česká meziválečná kultura

První světová válka byla bodem obratu: od té doby se příliš mnoho věcí počalo dít jinak než dříve a je tomu tak zatím napořád. Tato válka byla vlastně opožděnou tečkou za devatenáctým stoletím a prologem století dvacátého.²⁰ O tom, jak ovlivnila život národních společenství, jsem se zmínil již dříve. Jejím vlivu (či spíše vlivu proměn, jejichž zhuštěním se stala a jímž usnadňovala cestu) neunikla ani česká kultura.

České kulturní ovzduší bylo v pohybu již od samého počátku obrození. Tak např. v průběhu druhé půle devatenáctého století mu udávali tón májovci, pak lumírovci, generace Národního divadla, Masaryk a poté generace devadesátých let. Tento posun byl dán samozřejmě změnou kulturního vědomí samotného, ale netoliko jí. Byl také důsledkem změny sociální struktury a jejího fungování.²¹ Snad nejvýraznější výslednicí těchto změn byla *partikularizace kultury*.

V Čechách probíhaly tyto procesy rychlým tempem a jejich důsledky byly tedy zvláště patrné. Kulturním národem se stali Češi už před válkou, kdy do tohoto úsilí vkládali značnou část své energie (dokončení tohoto procesu bylo dílem generace devadesátých let). S nabytím státní samostatnosti získali možnost chovat se jako státní (politický) národ, tedy i vítanou příležitost investovat energii do aktivit jiného druhu než je vytváření kultury. Česká kultura se proto nejen partikularizovala (což je totéž jako dezintegravala), ale ustupující politizaci národního života stávala se jeho stále výlučnější, ale i stále omezenější výsečí.

Partikularizace kultury není jevem toliko českým. K jejímu štěpení docházelo i jinde v Evropě, v průmyslových zemích především. Zatímco dříve (tj. valnou část devatenáctého století) si stále ještě relativně kompaktní kultura vytvářela nanejvýš dvojí verzi, “pro vzdělané” a “pro lid”, koexistují tu pojednou kultura masová a kultura elit, lišící se příkře navzájem již ve své původní intenci. Kultura elit se stává stále esoteričtější, tedy i méně sdělitelnou; a elity si osobují — ne bez velikášské zaujatosti — avantgardní poslání.²²

České kultuře devatenáctého století — při vši spornosti hodnoty většiny jejích výtvorů — nechyběly některé sociologické charakteristiky “velkého slohu”. Nevypracovala si sice svůj způsob osobitého výrazu, vypůjčujíc si k tomu šťastně i méně šťastně prostředky kde se dalo. Byla to však kultura ve službě “České věci”. Tento výchozí pocit i závazek jí suploval ony prožitkové a ideové dominanty “velkých slohů” minulosti a zjednával jí inspirační zdroje i všeobecnou odezvu publika, jímž vlastně byla česká společnost ve svém celku, tedy národ. — Toto bylo zřejmé již v době prvního generačního vzmachu, který se udál v třicátých letech devatenáctého století, platí to však i o dobách pozdějších. Výkon generace Národního divadla byl sledován se stejným zaujetím jako Tylovy hry. Populární návštěvy “matičky Prahy” nebo “Zlaté kapličky nad Vltavou” se těšily oblibě do

předvečera první světové války, přičemž nešlo o zábavný podnik, nýbrž o kultovní úkon, podobající se církevním poutím dávnějších dob.

Česká kultura devatenáctého století měla své vnitřní konflikty. Zpravidla se tu střetávala snaha dobýt české kulturě širší obzor s obavou o její původnost resp. svébytnost. Každé z těchto tůhnutí bylo pojímáno jako úkol, a ten měl své zdatné i méně zdatné vykonavatele. Těch zdatnějších nacházíme, pravda, více v řadách stoupenců "světovosti", zatímco mezi stoupenci konzervativnějšího úsili domácího najdeme více lidí prostředního formátu. Proto mnohá střetnutí probíhají i jako utkání duchů tvořivých a netvořivých. Tak tomu bylo již v konfliktu K. H. Máchy s establishmentem třicátých let. Podobné silové pole však vznikalo, objevila-li se tu jakákoli nová iniciativa, která většinou sledovala právě motiv "světovosti", ať už s ní přicházeli jednotlivci (např. Smetana, Chittussi, Masaryk) nebo skupiny (májovci, lumírovci, Česká moderna). — Tyto konflikty při vši své přikrosti však vykazovaly konsenzus v pojetí základní hodnoty, a tou bylo koneckonců samotné bytí národní kultury. Byl to motiv, o jehož ušlechtilosti se lze přit a podle toho jej nazývat jednou vlasteneckým, jindy šovinistickým, neboť není po ruce výraz dosti neutrální. Ale to, o č šlo, bylo naše české "my".

Ještě za časů České moderny, tedy na samém sklonku devatenáctého století, se vedl spor i o toto "my". Čeští modernisté postulovali krédo svých protivníků: "Buď především českým!", aby ve svém Manifestu proti němu vyzdvihli a aby jej překonali: "Neakcentujeme nikterak Českost: buď svým a budeš českým." Češství tu ztrácí svou výlučnost, nikoli však svou relevanci. Je pouze jinak prožívanou a neokázale vyslovovanou starostí. Ani Česká moderna (a s ní vlastně celá generace devadesátých let) neztrácela se zřetele český obzor, jehož prolákliny zaplnila životnějším a hodnotnějším dilem, zatímco tvořivá potence jejich konzervativnějších předchůdců již vysychala. Vzpomeňme Šaldy, Sovy, Bezruč a jejich generačních druhů; zralého již Dvořáka a začínajícího Suka, Nováka, Janáčka; našich krajinářů vyšlých z Mařákovy školy, osobitého sochaře Bílka atd, atd. U žádného z nich neživoří češství kdesi na okraji, nýbrž tkví v hloubi jako cosi již samozřejmého, co není třeba nervózně proklamovat, co se však ozve pokaždé, je-li třeba. Generace devadesátých let dosáhla zdravého a neokázalého sebevědomí představitelů dozrálého národa kulturního.

A přece: jak vratká to byla syntéza! Jak jiné poměry shledáváme v meziválečném dvacetiletí! Slůvko "zlom" tu, myslím, není nadsázkou. Česká kultura naší první republiky, toť membra disjecta, rozpojené údy. Její konflikty se již neodehrávají v mezích téhož "objektivního ducha", neboť se v nich frontálně utkávají síly, které mezitím rozvrátily Evropu. Je to spíše studená, někdy dokonce až mrazivá občanská válka, kterou mezi sebou vedou představitelé odlišných partikulárních kultur, podobní mluvčím znesvářených politických stran na české politické scéně. Není tu již onoho českého "my". — A pokud se snad později, tj. až v třicátých letech zdálo, že

bylo znovunalezeno, nezasloužil se o to podnět z vnitřních zdrojů, nýbrž důvodný pocit ohrožení zvenčí. Podobně se dokázaly nakrátko shoufovat české politické strany v poslanecké sněmovně, aby čelily iniciativě sudetských Němců. I onen znovunalezený pocit sounáležitosti trval jen potud, pokud se dezintegrovaný národ cítil ohrožen (jakmile po další válce ono nebezpečí pominulo, zavládla znovu občanská válka, tentokrát již nejen studená).

Chtělo by se pátrat po nějakém traumatu a ptát se, čím se to vlastně stalo. Ale vždyť je přece známe: byla tu světová válka — a s ní dokonání rozpadu staré Evropy. Toho rozpadu, v jehož předchozích, poněkud ještě “zachova-
lejších” etapách počali Češi své buditelské dílo, svou “českou věc”, jsouce již zasaženi jeho vlivem. Znovu si připomeňme dezintegraci hierarchického systému a uvolňování i bujení jeho komponent. Tak se dělo ve staré Evropě, tak se dělo i v Čechách, v české politice — i v české kultuře.

Sám nacionalismus byl plodem rozkladu kdysi ústrojnějšího celku, což platí i o nacionalismu českém, třebaže měl v sobě mnoho motivů reaktivních a sebezáchovných. Byl jedinou společnou českou vírou po více než století. Jeho antikvováním ztratila česká kultura nejmocnější ze svých podnětů i své dosavadní pojivo. A jiné společné víry nebylo.

V české kultuře meziválečné doby lze rozlišit několik ohnisek iniciativy, třebaže nebyla jejich hodnota pokaždé souměřitelná. Odhlédneme-li od tehdejší — zatím ještě nezglajchšaltované — kultury masové²³, shledáme, že tato iniciativa byla dílem elit. A pokud si některé z těchto elit zjednávaly přístup k širším vrstvám (inklinujícím stále více ke kultuře masového typu), pak nikoli zpřístupněním svého díla, ale jeho odmocněním, případně i demagogií.

V hledání svého vlastního těžiště a v překonávání své fragmentace česká kultura — jakožto kultura *národní* — neuspěla. Nenapomáhala znovunalezení onoho českého “my”, třebaže na to měla dvě desítky let poměrně nerušeného vývoje.²⁴ Pokud byla zanedlouho česká národní společnost vystavena zkoušce, v níž jí bylo možno osvědčit odolnost pouze tak, že by se jí zhostila jako ústrojný celek, mohla ve své vlastní kultuře nacházet zdroje útěchy, sotva však potřebnou výzbroj.

4. Doleva...

Ze všech ohnisek kulturní iniciativy, která se v meziválečném období vytvořila, se sluší na prvním místě jmenovat levici, protože ovlivňovala postoje české kulturní veřejnosti víc než směry jiné. Umožňovala jí to novočeská kulturní tradice i skutečnost, že spektrum českých politických postojů bylo jako celek situováno více vlevo (ve srovnání s poměry v jiných zemích). Struktura české společnosti se totiž už od obrození utvářela poněkud nesouměrně, neboť vrstvy, které jinde tradičně tvořily pravici, jí

chyběly. Toto výchozí statické “vlevo” disponovalo českou společnost, její politiku a ještě více její kulturu i k výraznějšímu dynamickému tónu “doleva”. Proto se v Čechách po roce 1918 přálo socializačním změnám víc než jinde. Zatímco se však česká poválečná politika většinou hlásila k umírněně levicovému krédu, tzn. k liberalistickým a sociálně reformním programům, inklinovala česká kulturní levice, nejsilnější proud v české kultuře, více k radikalismu, k marxisticky i k leninovsky pojatému socialismu a byla víc než ochotna spatřovat jeho realizaci v sovětském Rusku. Politické citění české kulturní reprezentace bylo už v první půli devatenáctého století o poznání radikálnější než politické citění české reprezentace politické. Bylo tomu tak především proto, že od počátku novočeských dějin byla kultura rozvinutější sociální funkci než politika a že jejími nositeli byli příslušníci lidových vrstev. V době, kdy “českou věc” (tehdy ještě “českou” ve smyslu “böhmisch”) reprezentovala politicky konzervativní šlechta, profilovali českou kulturu liberálové. Když se ujali otěží politiky liberálové staro- a mladočeského stříhu, pronikli v kultuře do popředí demokraté a příznivci dělnického hnutí atd. Kultura je tedy u nás tradičně progresivnější než politika.²⁵

Během druhé půle devatenáctého století vzrůstá zaujetí české kultury *sociální otázkou*; přibývá těch, jimž se tento problém stává významným motivem jejich tvorby, ať už jde o kritickou činnost racionálně analytickou, o básnický protest proti společenským zlořádům nebo o námět výtvarného díla. Politické úspěchy sociální demokracie se proto setkávají se solidární odezvou české kultury. Dokladem toho jsou např. prózy A. Staška, T. Novákové, poezie Sovova, Bezručova a samozřejmě Masarykova *Otázka sociální* (která ovšem značně převyšuje tehdejší českou vnímavost vůči proudění nové doby).

Na přelomu století přerostla tato odezva v mocný proud, který strhl řadu příslušníků tzv. omladinářské generace i jejich mladších druhů. Jejich horlení, podněcované zatím nejasnými idejemi sociálně reformními i revolučními, se dostalo nového podnětu první světovou válkou, ruskou revolucí a zejména její bolševickou dohrou, která i u nás vyvolala tříbení duchů. Proto mohla po roce 1918 v české kultuře vyvstat, případně se připomenout celá řada vyhraněných a levicově smýšlejících individualit (např. S. K. Neumann, K. Toman, I. Olbracht, M. Majerová, J. Hora aj.), z nichž mnohé byly svým předchozím vývojem disponovány k tomu, aby se přihlásily k programu radikální levice, příští to KSČ.

Bezprostředně poválečná léta však u nás podivuhodně spadala vjedno s dobou nového generačního kvasu.²⁶ Současně s předešlými, tedy s lidmi kolem třicítky a čtyřicítky, vstoupilo do pole české kultury pokolení mnohem radikálnější a agresivnější než ta předchozí, pokolení dvacetiletých, vynesené vlnou poválečné konjunktury. I ono se vyznačovalo všemi příznivými dispozicemi i nepříznivými indispozicemi mládí, přičemž vliv války, během níž dospělo, zdůraznil právě ty indispozice.

Zdrojem poválečného levicového radikalismu bylo u nás v té době dělnické hnutí, které se právě ocitlo v hluboké krizi. Už před válkou prodělávalo i se svou politickou stranou, sociální demokracií, pozvolný vývoj, směřující k uznání celovztažnosti společenského organismu a k relativizaci ideje třídního boje. Jeho teoretikové se odhodlali revidovat východiska své revoluční doktríny a vyvozovat z této revize i praktické důsledky, tj. Přijmout reformní program. Válka i ruská revoluce "rozčísly" tento nehotový proces vedví. Zradikalizované dělnické vrstvy, které nesly tíhu války na bojištích i v zázemí víc než ti ostatní, ztratily o celospolečenské hodnoty zájem. Ohlasy bolševického převratu, iluze o sovětském státě i působení Kominterny oživily i v části českého dělnictva pocit třídní výlučnosti spolu s touhou rozbít dosavadní svět a vystavět na jeho troskách nějaký lepší. Dělnictvo tak zapřáhlo své rozhořčení do služeb světodějných sil, jejichž povaha se měla odhalit až mnohem později.

V české kultuře byli nejhrořlivějšími hlasateli levicového radikalismu právě ti dvacetiletí (např. K. Teige, J. Wolker, V. Nezval, K. Biebl, F. Halas, J. Seifert, J. Fučík, B. Václavek a mnozí jiní). Většina z nich vyšla z konvenčně spořádaných středostavovských poměrů. Vliv války se právě na nich projevil nejvíce. Jedním rázem odvrhli vzory, které jim předkládala otcovská generace, a zatoužili po jiných z jiného světa. Uchvácení obnovenou bojovností části dělnictva, která souzněla s jejich vlastními vášněmi, i představou sovětského Ruska, jak si ji sami vysnili, sáhli právě tímto směrem, aniž postřehli, že sociálně demokratická levice se stává stále více objektem manipulace Kominterny.

Zatímco se podařilo dělnický radikalismus policejně a poté i politicky izolovat, nebyla česká kulturní veřejnost schopna postavit tomuto kulturnímu levičáctví hráz; byla natolik dezorientována, že se nezmohla na akt prostě sebezáchovy. Právě tato dezorientace se neblaze zasloužila o fragmentaci české kultury, zatímco mladí levičáci, jejichž potence byly přirozeně poznamenány jejich nedospělostí, se na dokonání díla rozkladu pouze podíleli. Nezměnil na tom mnoho fakt, že svému původnímu, bezprostředně poválečnému impulsu většinou nezůstali věrni.

Po počátečním šturmu a drangu nejmladší kulturní levice následovaly tu překotné, tu zdlouhavé historie *odpadlictví*, zřikání se původních idejí i vystupování či vylučování z KSČ (pokud kdo byl jejím členem). K některým odpadům došlo záhy (např. Z. Kalista), k jiným po 5. sjezdu KSČ v roce 1929 (např. J. Seifert, V. Vančura aj.), další následovaly po tzv. moskevských procesech v r. 1936 (např. Z. Kalandra, o cosi později K. Teige), ještě další po únoru 1948 (např. F. Halas). Podobné svízele mívali i starší soudruzi mladých levičáků (např. v roce 1929 vystoupili s KSČ i J. Hora, M. Majerová, H. Maliřová, S. K. Neumann a I. Olbracht). Některé z těchto historií proběhly jednorázově, jiné postupně, někdy dokonce následoval po odpadu návrat (např. u S. K. Neumanna, I. Olbrachta, M. Majerové; po roce 1945 se o něj pokusil K. Teige, ale nebyl již přijat). Vesměs šlo o pri-

vátní příběhy, proto se *fenomén vystřízlivění nestal obecně sdílenou zkušeností*. Dílo kulturní levice tak zůstalo neporušeno. Obsahovalo i řadu přesudečných stereotypů, které se staly nadlouho součástí českého kulturního povědomí a které sváděly a mátlly.

Poválečné nervní rozpoložení mladých levicových intelektuálů bylo jakýmsi matečným louhem, v němž se vytvořilo několik skupinek. Jejich složení a ideové zaměření nebylo ani později pevně ustáleno. Pohyb “na levé frontě” poněkud připomínal rej barevných střípků v kaleidoskopu. Nejhorlivější raziči doleva se soustředili ve skupině zvané Devětsil již v roce 1920 (ti, kdo vytrvali, vydávali pak později sborník téhož jména). Po francouzském způsobu si též nechali říkat *avantgarda*. Jejich myšlenkovým vůcem a mluvčím byl senzitivní, plachý i svéhlavý Karel Teige. Avantgarda poznamenala svým vlivem celou meziválečnou kulturní levici, nejvíce však své generační vrstevníky; ti dosáhli zralého věku po roce 1945 a mnozí z nich se stali po únoru 1948 významnými činiteli glajchšaltované české kultury.

Způsob myšlení, citění i jednání avantgardistů a zejména samotného K. Teiga představuje české kulturní levičáctví v nejryzejší podobě, proto stojí za to věnovat mu pozornost. Jejich vůdčí pohnutkou bylo zklamání dosavadní minulostí, zanevření na ni a triumf nad jejím pádem. Mladistvé velíkášství těchto průkopníků i chráněnců Budoucnosti zakrývalo nepřiznaný pocit méněcennosti, východiskem z čehož jim mělo být konjunkturální přimknutí se k něčemu, co imponuje sebevědomím a silou. Mýtický obraz proletáře, stylizovaný způsobem, jakým si chlapec představuje dospělého muže, “chlapa”, se jim stal nedostižným vzorem, jemuž ovšem zamilovaný levicový intelektuál nebude nikdy práv a vůči němuž se nikdy nezbaví pocitu nejistoty, případně i provinilosti. Odtud krátké spojení — přes horování pro proletářskou Revoluci — k sovětskému Rusku, které jednou skončuje s tím nenáviděným harampádím minulosti — i české přítomnosti.

Kromě této struny, pateticky vyznavačské a hněvné, v nich zněla ještě jedna, básnivá a hravá, a oni se snažili spojit obojí v harmonický souzvuk. Jejich snaha velmi často vyústila v groteskní křeč.²⁷ Pokud uvolnili svou spontánní invenci, tvořili trvalé hodnoty českého umění slovesného, výtvarného i jevištního (poetismus, český surrealismus a konstruktivismus, Osvozené divadlo aj.). Jejich politické postoje však byly pózou, setrvávání v níž si žádalo bezvýhradného sacrificium intellectus. Sama jejich přirozenost se tomu bezděčně bránila, byli však přesvědčeni, že jim Dějiny ukládají řeholí (pozdější odpadlictví bylo i vzpourou proti této skupinové normě).

Jejich zalíbení v revoluční destrukci bylo kmotrou *dočasně koallice “avantgardy” a KSČ*. Chlapeckému proletáři (vlastně partajnímu aparátníkovi) se chtěla Avantgarda zavděčit svým devětsiláctvím.²⁸ Záliba v destrukci v neblahém spojení s pocitem méněcennosti a provinilosti za měšťácký původ se však zpravidla nezastaví na hranici, za níž už začíná autodestrukce. A v té se mnohý levicový intelektuál osvědčil opravdu znamenitě. Jejím

projevem bylo už ono původní *sacrificium intellectus*, nezbytná, i když nedostatečná podmínka přátelství chlapa-proletáře. Právě tak jím bylo seabemrškačské proklínání poměrů, z nichž naši mladí levičáci vzešli (proslul jím zejména konvertita a současně velký kajicník J. Wolker). Nejpovážlivější však byl způsob, jakým zacházeli se svým já naši levičáci, a nejen ti nejmladší, na cestách do Canossy po všech těch neuvážených, ale přirozených vzpourách (S.K. Neumann, I. Olbracht, V. Nezval, K. Teige, později F. Hrubín a mn. j.). S otevřeností vzbuzující nevolnost vyjádřil v roce 1949 toto chtění seabepopření avantgardní dramaturg E. F. Burian: “Bude-li strana chtít, abych skočil s Karlova mostu do Vltavy, učiním to. Bude-li strana žádat, abych poplival celou svou uměleckou dráhu, udělám to.”

Provokativní vystupování mladých levičáků vyvolalo “*generační diskusi*”. Byla to mnohomluvná, většinou nevěčná polemika, v jejímž průběhu nedokázala druhá strana skrýt nejistotu a rozpaky, zatímco mladá levice projevovala přirozeně naprostou nechuť k dialogu.²⁹ Takovéto utkání samo o sobě není věcí neobvyklou a ani ve vzpomínané době nebyli naši mladí levičáci výjimkou (srov. vystoupení dadaistů, surrealistů apod. ve Francii, Německu aj.). Jejich vliv na české kulturní vědomí byl však pronikavější než tomu bylo v analogických případech jinde, což už vlastně ukázala ochablost jejich protivníků v “*generační diskusi*”.

O skutečném významu generačních utkání nerozhodují pouze hodnoty, o něž je spor, ale zejména společenský kontext, v němž je spor veden. Český poválečný kontext se ve sféře politiky i ve sféře kultury vyznačoval podobným deficitem. Předválečná česká nacionalistická politika vychovávala Čechy k nechuti vůči rakouskému “eráru”, čímž nepříznivě ovlivnila jejich postoj ke státu vůbec; tady i k českému státu. Předválečná česká kultura ve službách “české věci”³⁰ pěstovala téměř po celé století v české veřejnosti opozičního, ba negativistického ducha, čímž ji znesnadnila cestu k duchovní syntéze, v podmínkách poválečné Evropy a zejména v podmínkách samostatného státu tolik potřebné. Proti negativismu par excellence, jímž se mladá levice po válce vyznačovala, proto nebylo možno vyzdvihnout žádnou alternativu, neboť nebyla k dispozici. Proto byla česká kultura “avantgardou” zaskočena.

V starší generaci nechyběli ti, kdo se nechali průbojností mladých levičáků oslnit, tak jako někdy chtějí stárnoucí dospělí podbizivým gestem vůči mládeži sami jakoby omládnout. Např. Z. Nejedlý, před válkou originální dějepisec a hyperkritický masarykovský realista, jim dával k dispozici stránky svého *Varu* (od r. 1922), by si spolu s nimi osvojoval levičáckou gestikulaci a frazeologii.³¹ Z podobných úmyslů podezíral svého času F. Peroutka i F. X. Šaldu.

Poněkud jinak byli mladými levičáky zaskočeni i jejich starší soudruzi, kteří nikdy nevytvořili tak výrazné, dynamické i hlučné hnutí jako to kolem Devětsilu. I když zaujímali k mladým zprvu protekcionářský postoj (např.

S. K. Neumann ve svém *Červnu* od r. 1918), byli jejich povykem přehlušeni. Jejich tribunou býval častěji oficiální stranický tisk, který redigovali (J. Hora, M. Majerová, I. Olbracht aj.), zatímco mladí se blýskali originálními publikacemi, revuemi a sborníky, vypravovanými s dráždivě nekonformním vkusem (např. ReD, Index, Disk, Pásmo aj.). Mekkou mladých byla současně sovětská Moskva i avantgardní Paříž; snažili se, aby různoběžnost působení obou těchto středisek nebyla tolik znát, dařilo se jim to a zdáli se tedy "světovější".

Co pravil v roce 1934 F. Peroutka o K. Teigovi, platí i o kulturním levičáctví našich avantgardistů jako celku: kdyby se byli setkali s dostatkem moudrého odporu, nebylo by došlo k takovému úpadku zdravého rozumu. Pro situaci české meziválečné kultury je však příznačné, že takového odporu nebylo; k její škodě i ke škodě její levice.

Jistá mocnost se však nenechala vyvést mladými levičáky z míry, protože mohla se značnou sebejistotou vyzdvihnout proti nim svou alternativu, i když nešlo o instanci v pravém slova smyslu kulturní. Byl to onen mýtický Proletář, přesněji řečeno aparát mezitím již zbolševizované KSČ, jemuž "avantgarda" ochotně sloužila a jemuž také dosloužila, když už jí nebylo zapotřebí. Z obou těchto koaličních partnerů to byla KSČ, která rozhodovala již tenkrát o politickém bytí a nebytí naší kulturní levice, nikoli naopak.³² Aparát KSČ měl pro své zásahy "na úseku kultury" své kvalifikované vykonavatele³³, jejichž slovo dokázalo zapůsobit na naše levičáky mnohem víc než sebevěčnější argumenty kteréhokoli publicisty z "buržoazního tábora". Zakořeněnost levičáckých předsudků způsobila, že byli až příliš ovlivnitelní aparátem KSČ (a jeho prostřednictvím vlastně i Kominternou). Tato vazba, z jejich strany nevědomky chtěná a chtěně nevědomá, se tedy vytvořila ještě v předtotalitní době, kdy nikdo vážně neukládal o základní občanská práva a kdy záleželo na jednotlivci, co bude vnímat a jak o tom bude smýšlet.

Velká většina kulturní levice se však rozhodla, že si ponechá brýle mámení, jimiž některé věci prostě neuvidí, případně je bude vidět jinak. Tím si znemožnila zkoumat kriticky vše, co se týkalo KSČ a sovětského Ruska. Když vydal v r. 1933 J. Weil svůj reportážní román *Moskva hranice*, v němž nezamlčoval znepokojivé sovětské reálie, vyvolal rozpaky a sám zůstal téměř osamocen. André Gide se svým *Návratem ze Sovětského svazu* zasadil v roce 1936 našim levičákům ránu, po níž se už nezotavili: aby unikli mučivým pochybnostem, museli strčit hlavy hodně hluboko do písku (S. K. Neumann se svým *Anti-Gidem* propadl čiré iracionalitě). Ještě větším otřesem jim byly moskevské procesy v roce 1936. Např. K. Teige o nich psal veřejně zcela v duchu intelektuálské sebedestrukce, i když měl o sovětské realitě zlá tušení již v roce 1933 (tehdy se odvážil naznačit je pouze v soukromé korespondenci). Z. Kalandra, vzdělaný historik a novinář, se proto dokázal se stranou rozejít, zůstal však již zcela sám — a nevědomky rozhodl o šibenici, již se dočkal v roce 1950.

Závažným tabu byla naší levici ruská emigrantská publicistika, třebaže byly u nás vydávány překlady i zcela autentických svědectví, která si nezdala s pozdějším Solženicynovým "Gulagem" (např. *Deník A. Rachmanovové, Rusko za mřížemi* I. I. Soloněviče aj.). Až v roce 1938 se odhodlal K. Teige, hvězda našeho levičáckého radikalismu, přiznat si v *Surrealismu proti proudu* své procitnutí; své osamocení nesnesl a po roce 1945 se pokusil o cestu do Canossy, narazil však na zavřené dveře.

Rušnému životu naší kulturní levice učinil konec Mnichov a vše, co následovalo po něm. Někdy pak už nebyl obnoven ve své meziválečné podobě, i když se nakrátko, tj. v letech 1945-1947, mohlo zdát, že se to podařilo. Únor 1948 vyslovil své anathema nad trockismem, surrealismem, kosmopolitismem a jinými hříchy, z nichž obviňovali někdejší avantgardisty straníční exekutoři už v třicátých letech. Z. Kalandra skončil na popravišti a K. Teige se stal ještě zaživa "unperson" české kultury. Avantgardní levice mohla a musela odejít, protože služba mouřenína byla už vykonána.

Přímého řízení české kultury se ujal aparát strany, aby ji pověřil novou společenskou funkcí. Z tvůrců kultury se stali kulturní činitelé a z kultury — kulturní úsek či fronta. Nezhroutila se: ukázalo se totiž, že činitelé jsou na své nové fungování dobře připraveni, neboť cestu, jíž bylo nyní nutno se ubírat, prošlapala česká kulturní levice již v meziválečném dvacetiletí. S "avantgardou" v čele vytvořila mýtický manichejský světonázor a přiučila českou kulturní veřejnost jazyku, který mu odpovídal; své příslušníky vyučila umění nevidět, umění sebeklamu a jiným způsobům sebedestrukce a dala jim zvyknout si na odvozenost kulturní tvorby od politické moci.

Protože naše kulturní levice s někdejší "avantgardou" v čele představovala už v meziválečném dvacetiletí proud dosti široký a protože většina jejich příslušníků přešla posléze do mechanismu totalitní kulturní fronty, vytvořilo se tu pak i bez významnějších zásahů stranických exekutorů zdání historické kontinuity. S asistencí zasloužilých kulturních činitelů, jejichž díla dosáhla nesporného významu ještě v dobách politické svobody, se totalitní diktatura — alespoň "na úseku kultury" — nezdála být něčím cizím, nežádoucím, nýbrž naopak: kýženým naplněním toho, po čem vzdychala pokroková česká kulturní veřejnost ještě za vykořisťovatelských časů. A citáty, které to měly dokázat, nebylo věru třeba vymýšlet.³⁴

5. Nic než národ

Přerušení kontinuity českého duchovního života světovou válkou se projevovalo i na osudech starších generací, zejména té, která o dvacet let dříve stála v jeho středu, totiž generace devadesátých let. Z okruhu "České moderny" dokázal do života poválečného pronikavě zasahovat jediný F. X. Šalda. Hlas A. Sovy, tvořícího ještě ve dvacátých letech, se ztrácí v halasu mladší levice, která rozvíjí jeho vize s mnohem větší vervou. Odmlčeli se O. Březina, P. Bezruč, zanedlouho i J. S. Machar, sledující tím, zdálo by se, záko-

nitost svých individuálních básnických osudů. Je však pojednou příliš mnoho těch odchodů do ústraní, do hájemství odbornosti či k psaní memoárů, k nimž se uchylují nejen starci (např. J. Holeček, J. Herben), ale i mužové dosud v plné síle (např. J. S. Machar, J. Kvapil). Pouze politici bossovové neberou své opotřebování na vědomí. Zato z našich les hommes de lettres — kromě výjimek: F. X. Šaldy, E. Rádla, J. Pekaře a svým způsobem i T. G. Masaryka — nepředložil imponující dílo své zralosti žádný. Byl to, myslím, i důsledek pronikavé odlišnosti poválečných poměrů (viz 1. kapitolu).

Stejně tak tomu bylo i s onou kdysi živou a pak už stále více jen zvykovou vírou, s českým nacionalismem, jak už ostatně bylo psáno. Dějiny, vůči Čechům tentokrát nadmíru štědré, jej odmocnily: zatímco dříve dokázal přimět i kulturu, aby mu upřímně a ráda sloužila, nyní tuto sílu naráz ztratil. Ofenzivní češství se změnilo v *defenzivní*, jemuž jako jediné, nadto jen občasné kolbiště zbyla oblast pokleslé rutinní politiky. Vlastně jen její část, protože její dominantou se stal svár rozmanitých stavovských zájmů. Český nacionalismus nevyhasl zcela, ale ztratil svůj étos, zmalomyslněl a zmalicherněl. I z té praktické každodennosti se stahoval do kultického ústraní oficiálních oslav a mítingové rétoriky, kde se stal stereotypem, pozbyv vnímavosti vůči všemu novému. Toto jsou přece neklamné známky stařecké sešlosti!

Jeho někdejší praporečníci, mladočeši, radikální pokrokáři, státoprávní radikálové spolu s elitní gardou českých vzdělanců se po válce sešli ve společné politické straně — národní demokracii — a svorně doufali, že se státní samostatnosti nastal i čas plnosti jejich slávy. Byli trpce zklamáni. Vzdor jejich očekávání se tato strana nestala předvojem "osvobozeného" národa, jehož vděk by měla sklízet. Již v roce 1919 se začala rozpadat vedví (odštěpením živnostenské strany, která se jí zanedlouho početně vyrovnala), v roce 1920 přešla do opozice a pak už voličské hlasy jen ztrácela. Nakonec jí zbyla jediná reálná funkce, s jakou sama původně asi nepočítala, totiž reprezentace a obhajoba zájmů podnikatelských kruhů a finančního kapitálu (tuto funkci však začala později přejímat strana agrární).

Za časů národní mladosti, kdy českým přáním bylo vytvořit kulturní český národ, si česká mysl vytvořila svůj mýtus, *český mýtus*, který byl plodem českého nacionalismu i jeho exposteriořním zdůvodněním. Prozrazujíc svůj původ v pokrokářském liberalismu devatenáctého století zněl přibližně takto: Čechům šlo odedávna o pokrok, což dokázali svým husitstvím i svým obrozením; síly Zla, tedy Němci, tmářství Říma i zpozdilost Vídně, jim v tom brání, avšak marně: český národ je favoritem Dějin, jimž jde o totéž, oč jde i Čechům. — Nejnovější doba se zdála správnost této představy dalekosáhle potvrzovat, dokonce připsala k onomu staršímu podání své pokračování: ve světové válce byly síly Zla potřeny silami Dobra, jejichž triumf byl i zaslouženým triumfem českým.

Jenže — co dál? Toto nebylo jasné. Vždyť ono velkolepé drama bylo přece už dovršeno šťastným koncem! Odkud čerpat inspiraci činů, platí-li, že dokonáno jest? Naplněním své pseudoeschatologie přestal být český nacionalismus živou vírou. Jako bychom vyřadili rychlost a motor navíc občas zhasínal. Chtělo by se možná věřit, že to bylo dočasné, že český nacionalismus byl pouze odstaven na vedlejší kolej, ale není tomu tak. Ani po příštích traumatech, po Mnichovu, po nacistické okupaci a po novém “osvobození” už nikdy nenabude plné síly. Zmůže se občas na okázalé i hlučné gesto, zahoruje si pro radikální, ba i pro “konečné” řešení (v případě odsunu sudetských Němců je i provede), ale nikdy se nevzchopí k samostatnému činu. Pokaždé bude programově vyčkávat pomoci mocnějších sil či situační přízně. Byl totiž antikvován už v roce 1918.

Hrstká sveřepých vytrvalců se tomu tehdy vzepřela. Nesnesli zvlažnění víry kdysi živé ani prozaičnost vzniku samostatného českého státu. Neupjali se k žádné z tehdy nově dostupných idejí, nemohli však čerpat ani z českého mýtu, neboť ten se právě naplnil a dokonal. Nemohli tedy nabídnout nic, co by bylo možno vyjádřit v pojmech dějinného spění. Co nabídnout mohli, bylo lze vyjádřit toliko pojmy mechanistické biologie, dokonce mechaniky. Odmocněnost stávajícího českého nacionalismu jitřila jejich hněv a probouzela zálibu v síle a v siláctví: bez ohledu na to, zda dějiny někam spějí či nespějí (a ony spíše nespějí), musí být národ silný, aby obstál v boji o život; musí spoléhat pouze na sebe; v situaci boje všech proti všem stále nám hrozí otevřená tlama Germánstva, proto je třeba rozvíjet brannost a pěstovat bojové tradice naší minulosti vezmi kde vezmi; je také třeba skoncovat se vším, co bojového ducha Čechů oslabuje; proto pryč s Chelčického českobratrstvím i s masarykovskou humanitou!

Bylo lhostejno, zda budou naše bojové tradice odvozovány od knížete Břetislava, Přemysla Otakara II., Žizky či od Jiříka z Poděbrad. Dědici těchto tradic by měli být v každém případě legionáři, a proto bylo nežádoucí kriticky zkoumat skutečný význam jejich válečného vystoupení. Do prozaických epizod nejnovějších českých dějin byla zpětně vnášena reálně neexistující dramatičnost a význam Masarykovy zahraniční akce byl bagatelizován, protože byla příliš důmyslně diplomatická. — Toto zjevné dějinné falzifikátorství snad nejvíce svázalo těmto vytrvalcům ruce, třebaže důraz, jaký kladli na brannost a soběstačnost byl a zůstává sympatickým.

Vyznavači tohoto radikálního nacionalismu byli nejrozhodnějšími odpůrci Masarykovými a Benešovými. Nebýt omezenosti jejich formátu, mohli by se snad stát oponenturou Benešovy zahraniční politiky i některých “hradních” přehmatů. Nebyli však s to předložit schůdnou alternativu. Jejich opozičnost se změnila v planý negativismus a jejich malicherná zášť zašla dokonce tak daleko, že byli ochotni revidovat spor o rukopisné podvrhy.

Hlasatelé těchto postojů usilovali o restituci takového nacionalismu, který by vznášel na každého Čecha imperativní nárok obdobný nároku náboženské víry. Řikalo se jim proto *integrální nacionalisté*.³⁵

Jenže, pokud se v našich nedávných dějinách uplatnila nějaká národní idea, pak ji rozhodně nebyla ta, kterou hlásali integrální nacionalisté. Pravda, kdekdo choval v hloubi duše vlastenecký koutek, ale k němu se nepotřeboval v nevzrušených dobách hlásit. Skličující skon první i druhé republiky i úzkostné prožívání nacistické okupace daly Čechům zakusit pocit bezmoci i beznaděje, zejména když nacistické Německo opanovalo téměř celou kontinentální Evropu. V těchto bezútěšných časech se Češi zoufale ohlíželi, s čím spojit své doufání, a bezděky prodělali zbytek obratu "doleva": zdálo se jim, že hnutí čtvrtého stavu, dělnictva, je jediným dynamismem, s nímž lze počítat, když už všechno ostatní včetně demokracie zklamalo; proletářská revoluce a její údajný exponent SSSR jsou už jedinou skutečností, která má perspektivu a od níž lze očekávat změnu našeho tehdejšího nesnesitelného postavení.

A tak Češi oprášili rekvizity českého mýtu včetně ideje slovanské vzájemnosti.³⁶ Nemajíce nikoho a nespolehajíce se na sebe rozhodli se přivínout k velikému dubisku na Východě. Bylo to vlastně v intencích starého dobrého českého mýtu, jemuž Dějiny opět připsaly další pokračování: síly Dobra, k jejichž záhubě už mnoho nechybělo, se opět vzchopily a s krajním vypětím přemohly síly Zla v čase nejvyšším. Čechům pomohly právě včas, jak vojska z dávných kronik...

A onen stařecky ochablý český nacionalismus, který se znovu dožil šťastného konce, se vzchopil k bezzubému gestu a vyslovil přání, aby už nikdy více nebyl znepokojován nevyzpytatelnými úradky Dějin: "Se SSSR na věčné časy..."³⁶ Mytologické nazírání, důsledek vlastní slabosti i přestálých příkoří, znemožnilo Čechům jako brýle mámení rozpoznat, oč vlastně šlo. Český triumf splynul s triumfem rozpínavé totalitní (avšak "slovanské") velmoci a český mýtus, ten buditelsko-staročesko-mladočesko-státoprávně-pokrokařský³⁷ produkt devatenáctého století byl převeden bez velkých potíží a jen s dílčími korekturami do české ideové zbrojnice, již byl národ vybaven pro druhou polovinu dvacátého století. Posledním "redaktorem" českého mýtu se stal i poslední konstruktér českých historiosofických fikcí — Z. Nejedlý.

Stalo se tak právě v té svrchovaně důležité chvíli, kdy měla česká mysl čelit nastolení totalitní diktatury; nastolení, které bylo provedeno z větší části vlastními silami a prostředky českého národa.

6. Obrozený katolicismus

Po získání státní samostatnosti dochází v české kultuře ke zjevu, s nímž dříve asi už nikdo vážně nepočítal: začínají se tu ozývat uvědoměle katoličtí publicisté, spisovatelé, básníci, myslitelé, jejichž dílo je životné a přitom pevně spjaté s církevním pravověřím. Vytváří se tak další ohnisko kulturní a ideové iniciativy, směle konkurující těm ostatním. Je to jistě i

projev poválečného generačního kvasu, ale jen do jisté míry. Novotvorba, jakkoli neobvyklá, se tu spojuje s přihlášením se k čemusi věkovitému, co má u nás své tisícileté dějiny.

Třebaže se o pačátky našeho obrození významně zasloužil nižší katolický klérus, probíhal další proces konstituování novodobého českého národa v duchu stále více protikatolickém, protikřesťanském a protináboženském.³⁸ Několik desetiletí trvající nacionalistická proticírkevní demagogická agitace i břitká kritika úpadkových jevů církevní praxe a náboženského života vytvořila u nás atmosféru, v níž se katolíkům dýchalo dosti obtížně. Byli současně vázání dvoji vzájemně si odporující loajalitou: vůči svému národu a vůči své církvi. Tento trvající vnitřní konflikt působil takřka neurotickou labilitu české katolické mysli.

Čeští katolíci, kteří měli vůči vlastnímu národu, propadlému českému mýtu, vážné výhrady a na jejichž hlavy uvaloval národ těžko únosná obvinění, se snažili v očích národa přece jen nějak obstát. Příležitostí k tomu se chápali s lačností až křečovitou. Tak např. klerikální tisk horlil z "vlasteneckých" důvodů proti kritikům rukopisných podvrhů a "vlastenecké" pohnutky přísuzoval i svému plebejskému antisemitismu v době hilsneriády apod. Takovými eskapádami ztráceli katolíci vážnost v očích českých vzdělanců.

Dovršením této mizérie českého katolicismu bylo chování církve a katolických politických stran za první světové války. Naši katolíci nebyli tolik zasaženi nacionalismem. Je proto samozřejmé, že vnímali diferencovaněji právě ty skutečnosti, jejichž viditelnost byla vášní nacionalismu zastírána (což nevylučuje, že byli slepi vůči skutečnostem jiným). Necítili tedy v habsburské Vídni onoho zloducha, jakého v ní spatřoval — zejména v době války — národ. Zůstali tedy vůči ní zdrženlivě loajální stejně jako sociální demokraté. Tito však stačili na sklonku války svůj postoj změnit; nadto byli politickou silou na levici, a proto si je po válce nikdo netroufal z politické scény vylučovat.

Český katolicismus proto vstupoval do epochy národní samostatnosti obtěžkán pocity provinilosti i nejistoty a zahrnut obecným opovržením. Stal se na čas dosti dostupným a hlavně dosti bezbranným beránkem, obětovaným za údajnou třistaletou porobu, vlastně jediným hromosvodem, jímž bylo možno odvést do ztracena nashromážděné napětí davů.³⁹ Záhy po říjnu 1918 se rozpoutalo hromadné odpadlické hnutí, nikoli nepodobné dřívějšímu říšskoněmeckému "Los von Rom". V průběhu několika let opustilo katolickou církev 11 procent jejich příslušníků.⁴⁰ Navíc třeba vzít v úvahu neurčitelný, ale jistě obrovský počet katolíků zcela již zlhostejně-lých, kterým nestálo za to ujasnit si svou církevní příslušnost.

Lze říci, že v těchto zatěžkávacích zkouškách český katolicismus obstál a že mu nebyly k neprospěchu. Zatímco se za Rakouska katolíci diskreditovali spjatostí "trůnu a oltáře", byli nyní tohoto břemene zbaveni. Ostatní jim tento hřích zapomínali jen velmi zvolna a neradi, jim samotným však

odtížení pomohlo⁴¹: zbavili se i některých svých komplexů, byť ne všech. Avantgardou poválečného katolického obrození byli spisovatelé a básníci. Tato formulace může vyvolat volnou asociaci na levicovou avantgardu — a nikoli neprávem. Oproštění od tradičních českých katolických komplexů využili ti, kdo jimi byli zasaženi nejméně, tedy mladá generace. Byli i taci, kteří začali rozběhem “doleva”, aby pak zakotvili na straně opačné (např. Z. Kalista, V. Obrtel, K. Schulz, autor *Kamene a bolesti*).

Na rozdíl od svých levicových protějšků, šturmujičích Bastilly své minulosti, měli mladí katolíci spolehlivě zázemí v dvoutisícileté křesťanské kultuře, do jejíhož odkazu se dovedli vciťovat mnohem bezprostředněji než ostatní, jimž v tom bránil proticírkevní a protináboženský předsudek. Další rozdíl spočíval v tom, že katolíci, znajíce svou osamocenost, ochotněji respektovali ty postavy české kultury, které jim — třeba i přes světonázorovou odlišnost — mohly posloužit jako předchůdci. S neomylností instinktu vpravdě básnického si znovuobjevili “nihilistu” K. H. Máchu, přitahováni jeho ontologickým smyslem. Nechtěli být tak zcela bez novočeských tradic, proto pamatovali na K. J. Erbena, A. Dvořáka, H. G. Schauera, J. Zeyera, historiky Gollovy školy aj. Jejich skutečným pokrevním předchůdcem byl staroříšský eremita J. Florian. Sebevědomí mladých katolíků stouplu i uznáním, jehož se jim dostalo od F. X. Šaldy. Podobně jako levicoví avantgardisté si i mladí katolíci počínali velmi bojovně. Byl to zřejmě naruby obrácený pocit příkoří, předtím zčásti důvodně zakoušený uprostřed národa, katolicismu nenakloněného. Jejich časopisy, plné polemických ostnů, pokaždé připomínaly odpálený šrapnel. Zálibou v provokativní útočnosti se vyznačoval především *Rozmach*, jehož duchovním otcem byl J. Durych. Neoprostily se od ní ani pozdější revue, i když ji poněkud zkultivovaly (např. pražský *Řád*, brněnský *Akord*, olomoucká *Filosofická revue*). Lze říci, že moravská část katolického okruhu si počínala o poznání umírněněji než česká resp. pražská, neboť moravský katolicismus byl v povědomí svého lidu i v dějinách své země pevněji zakotven a nebyl tedy zasažen tolika komplexy jako sužovanější katolicismus český.

Na rozdíl od kulturní levice byl katolický okruh uvnitř solidárnější, jako ostatně každá tvrdá minorita, vědomá si svého obkličení. Jeho publicistika⁴² vytvářela jakýsi soudržný trust. S těmito silami a prostředky si mohli katolíci dovolit pustit se do náročného úkolu, jimž nebylo nic menšího než *revize novočeského kulturního vědomí* včetně předložení vlastní alternativy. V tomto ohledu byla jejich aspirace — na rozdíl od snah ostatních okruhů české meziválečné kultury — vsutku integrální. Předložili národu projekt téměř ucelené vzdělanosti: úplný systém filosofie a pojetí jejich dějin, revidované pojetí českých dějin, teorii struktury společnosti a jejího pohybu, osobitou kulturu estetické vnímavosti atd. Kde nestačili sami, čerpali ze zahraničních zdrojů, papežskými encyklikami počínajíc a moderními katolickými autory francouzskými a německými

končice. — Srovnáme-li jejich počín s působením levice, liberálů a nacionalistů, nemůžeme jim nepřiznat: *ex ungue leonem* — po drápu poznáš lva. Přitom pracovali bez politické protekce: od čs. strany lidové se výslovně distancovali.⁴³ Těšili se však přízni společenství, které je z dlouhodobé časové perspektivy významnější než politická strana, totiž církve.⁴⁴

Kulturní odkaz meziválečného katolicismu je svým rozsahem i obsahem dnes už klasickým dílem. Není však obtížné najít v něm určitý závažný kaz, který není pouhou kosmetickou vadou. Jistá osamocenosť, která byla této tvrdé minoritě údělem, vedla k tomu, že si mnozí její příslušníci byli své znamenité výlučnosti až příliš vědomi. Zejména ti, kdo se veřejně angažovali v kulturním životě, kdo se účastnili polemik apod., si vypracovali dvoji “*modus communicandi*”. Např. J. Durych, soustředěně pracující architekt monumentálních románových staveb i senzitivní meditatív vybroušených esejů se ve svých útocích (proti K. Čapkovi aj.) neubráníl záštiplnému pohrdání. Právě tak i jiní katoličtí polemikové (T. Vodička, J. Deml, M. Dvořák aj.) dovedli nešetřit ranami, zasazovanými protivníkům; a někdy nejen to tváře, ale bohužel i pod pás.

Česká kulturní veřejnost byla dílem katolického okruhu překvapena, ba i zaskočena. Pro katolíky by bylo bývalo lépe, kdyby tomu tak bylo jen díky velkoleposti jejich výkonu. Mnohdy tomu tak bylo bohužel proto, že nejhůře ze všech obstáli v křesťanské ctnosti — milovat své nepřátele. Nezabavili se, jak vidno, všech svých komplexů. Cítili se být ve svém národě vyhnanými králi — a svého odpíraného dědictví se domáhali tak, že kruhovou obranu, do níž byl český katolicismus vehnán již dlouho před první světovou válkou, vystřídali nemilosrdným útokem na všechny strany.⁴⁵ Přitom byli asi dotčeni tím, že nebyli přijati tak ochotně, jak si zřejmě přáli. Tuto dotčenost dali vrchovatě najevo po Mnichovu, kdy ne bez škodolibosti a přinejmenším nedospěle mentorovali: stávající ponížení českého národa je spravedlivým trestem za jeho svévolná poblouzení (mezi řádky však bylo možno číst: “To máte za to, že jste na nás nedali!”).

Takovéto postoje reprezentantů našeho obrozeného katolicismu tedy jejich dílo v očích těch druhých do značné míry znehodnotily. Nedokázali vyvrátit podezření, že jejich vzdělanost, vytříbená eristika i neúprosně scholasticky fungující intelekt nejsou než válečnou zbrojí a jejich velkolepý ideově kulturní výkon pózou; kdoví, zda toto podezření tušili. — J. Patočka charakterizoval český katolicismus takto: “Mohlo by se zdát, že právě katolictví je tou syntésou, kterou vyžaduje Evropa a po které touží český duch. Avšak katolicismus, zejména český, neprojevil dosud svědectví své skutečné duchovní výše: akcenty odporu a nenávisti ke všem jinak orientovaným jsou přímo bolestné. Dosud stálá duchovní slabost našeho katolictví se projevila zejména za druhé republiky: odpor a nenávist se tu zdály být ženoucí silou”.⁴⁶

Proto zůstali čeští katoličtí intelektuálové izolovanou minoritou, která se

ovšem v průběhu meziválečného dvacetiletí rozrostla a nabyla sebevědomí. Hořkost, již cítili vůči národu, jim zamlžila rozhled po aktuálních politických reáliích. Jako filosofové, třebaš dosti dogmatictí, nikdy nezbloudili, pokud stanuli před systemizovanou ideologií. Bez obtíží rozpoznali nebezpečí komunismu i nacismu, které takovouto ideologii vytvořily. Zdaleka se však neorientovali pohotově tam, kde nebylo možno chopit se výslovných tézí. Proto dost neprozíravě sympatizovali s autoritativními režimy včetně italského fašismu; španělskou občanskou válkou chápali zjednodušeně jako střet katolíků a ateistů. A v prvních dobách nacistické okupace si někteří z nich zakoketovali s kolaborací; ještě na sklonku války si jich několik sedlo nacistům na lep a angažovalo se v tzv. Lize proti bolševismu. — Jejich filosofický smysl jim tedy občas nebýval dobrým vodítkem.

Jinak tomu však bylo po druhé světové válce, během níž ideová práce českého odboje domácího i zahraničního ztroskotala na celé čáře. Nikoli tedy koncipování programů, ale skutečná práce buditelská a výchovná, orientující postoje a názory širokých vrstev, zejména s ohledem na nebezpečí totalizace; takové práce tu nebylo. Jinak by v Čechách nemohlo dojít k tak všeobecnému a tak naprostému neporozumění tomu, oč ve válce šlo, a zejména tomu, oč půjde po ní. V hektické náladě časů nově darované svobody ze všech okruhů českého kulturního života jediní katolíci nepodlehli dezorientaci. Zatímco někdejší levicoví avantgardisté houfně vstupovali do služeb totalitní moci, zatímco nacionalisté radostně vítali nové consummatum českého mýtu a pouze ojediněli liberálové, kteří neztratili odvahu, usvědčovali totalitní moc z rozporů její "Dichtung" a její "Wahrheit", katolíci upozorňovali na její podstatu. Pomohla jim — filosofie, která přece jen umožňuje zahlédnout podstatu věcí. A také poučení z války, jehož se dostalo nejen jim, ale evropskému katolicismu vůbec, jehož součástí byli.⁴⁷

Nejmocnější posilou katolickým intelektuálům bylo však v této době vědomí příslušnosti k církvi, jejíž nejvyšší představitelé neselhali ani tváří v tvář porážce, právě tak jako příslušníci řeholí a značná část světského kněžstva. "...Církev je postavena před volbu: podrobit se diktátu nebo pronásledování... Kdyby již k dohodě dojít nemohlo, poněvadž bylo rozhodnuto zahájit všemi prostředky vyhlazovací boj proti Kristově církvi a zneužít ji zastřeným způsobem pro cíle bezbožecké, nadešla hodina zkoušky pro katolíky v Československu... Trpět pro Krista je největší slávou. Nedejte se mást falešnými proroky, střeďte se dravých vlků v roušce beránčím...".⁴⁸ Toto již není to české bezradné "co dělat?". Zdrojem tohoto impozantního odporu není ovšem pouhá filosofie či pouhá zkušenost, nýbrž — víra.

Kdyby bylo šlo katolickým intelektuálům v meziválečném dvacetiletí více o národ než o vlastní prestiž, možná, že by po druhé světové válce bylo u nás více těch, kdo by obstáli ve zkoušce věrnosti.

7. Zda “žije ještě českých bitev bůh”?

V úvaze o nejvýznamnějších inspiračních zdrojích českého duchovního života zůstali opominuti výrazní jednotlivci, jejichž působení je od atmosféry meziválečného dvacetiletí neodmyslitelné: T. G. Masaryk, F. X. Šalda, J. Pekař a E. Rádl. Tohoto prohřešku proti úplnosti podání jsem se dopustil úmyslně, a to nejen s ohledem na zamýšlený rozsah textu. Třebaže v nich spatřuji osobnosti našich novodobých dějin prvořadého významu a korektivy našich nedostačivostí, domnívám se, že jako svérázné kulturní typy zůstali osamoceni. Ve vzpomínané době se věnovali tomu, co je výsadou zralého věku, totiž normotvorbě a syntéze. Zanechali odkaz, který měl být zachován a rozmnožován. Mám-li však za živý odkaz to, co se stává skutečným majetkem následujícího pokolení, co je promýšleno a užíváno, cítím s politováním, že z jejich bohaté nabídky bylo *přijato nezasloužené málo*. Lze si tedy jen přát, aby se jejich dílo dočkalo svého znovuoživení. Je však na místě zmínit se o dalším momentu, který již nelze zvat inspiračním zdrojem, protože k novotvorbě neinspiruje, nýbrž právě naopak inspiraci brání, vnukaje k ní nedůvěru; zato více přeje duchovní lhostejnosti a pasivitě. Tímto momentem rozumím soubor charakteristik českého citění, myšlení a jednání, patrný více zvenčí než zevnitř, ale natolik příznačný, že bývá někdy vydáván za typický rys “české národní povahy”. Mám tu na mysli pověstnou českou střízlivost, věčnost, přizpůsobivost, utilitární oportunistismus i onu kritičnost, za níž se skrývá nenáročná pochybovačnost i sklon k povrchnosti.

Je to vlastně jakási suma problematické životní moudrosti nepočetného národa na křižovatkách dějin v srdci Evropy. Naplno se dostala ke slovu po našich národních katastrofách dvacátého století, kdy česká společnost i její paralyzovaná kultura opakoaně stanula tváří v tvář nepřátelské přesile a kdy se ona “moudrost” zdála být jediným nástrojem sebezáchovy požímané jako biosociální přežití. Svými kořeny však sahá do počátků obrození.

Zárodečnou sociální tkáň, z níž se novočeský národ vyvinul, byly maloměstské vrstvy a selský stav. Jejich životní sloh i zkušenost byly živným roztokem i příští české kultury. Duchovní atmosféru našeho obrození — čímž míním nikoli příležitostné verbalizace, nýbrž atmosféru skutečně vdechovanou a žitou — utvářelo osvícenství se svým rozumářským a antropocentrickým pojetím světa, zjednodušující, ba i přehlížející vše to, co přesahovalo jeho vlatní obzor.⁴⁹ Tímto postojem bezděky souznělo se sklony selské a maloměstské mysli. Mediační vrstvy, jakou jinde představovala drobná šlechta a z níž se rekrutovaly vůdčí osvícenské a později romantické typy, u nás nebylo; její roli převzaly nezažitě cizí vzory. Ona fúze vyžilého osvícenství a plebejské mentality se ukázala být vytrvalou. Tisíckrát jsme si přesvědčivě zdůvodnili fatální danost společenskohistorických předpokladů naší “malosti” a měli jsme pravdu, ale jen pravdu tohoto zdůvodnění, žádnou jinou.

Kdykoli se u nás objevila iniciativa, která se vzpírala entropii českého plebejství, musela vždy překonávat jeho obrovskou tíži⁵⁰ a nezřídka se tím vyčerpala. A z tohoto lpění na prostřednosti byla často dělána přednost.⁵¹ I proto mohl tento postoj u nás snadno zdomácnět. Častokrát si Češi zakládali na tom, že "berou věci jak jsou", zatímco je až příliš často brali tak, jak si přáli, aby byly, a ony byly přitom jinak.

Třebaže jsme měli v Máchovi živelného ontologa a třebaže (anebo snad protože?) jsme byli obklopeni, prostoupeni a ovlivňováni světem německým, který byl i světem německé filosofie, je *nedostatek smyslu pro filosofickou meditaci* u nás téměř naprostý. Zato se až příliš často setkáváme s podivuhodně vzdorovitým odporem k filosofii i tam, kde nebylo třeba tento postoj zaujímat, protože šlo koneckonců o věci jiné.⁵² Česká odezva na duchovní pře filosofické Evropy byla proto nulová. Znali jsme jen filosofii katedrovou, nepochopitelnou a neúčinnou profesorskou libůstku. Filosofování vzešlé z bytostné osobní potřeby bylo přenecháno výstředním osamělcům (jako např. Ladislav Klíma), případně exkluzivním minoritám (katolickým novothomistům). Pokud se národ nějakou žitou filosofii skutečně řídil — a nějakou se řídí snad každý člověk — byl to zcela plochý pozitivismus, pohrobek pokleslého osvícenství našich buditelů a předek dnešního materialismu, který se občas z konjunkturálních důvodů ozdobí přídomek "dialektický".

Pátráme-li po nějakém filosofickém odkazu první republiky, shledáme nejspíše, že žádného není. V čele státu stanul sice "prezident-filosof", spíše jen diletující synkretik, ale nikoli bez respektu k filosofii; z jeho filosofického zájmu si však národ osvojil právě tolik, kolik z jeho zájmu náboženského: sotva víc než jakousi sváteční tuchu. Totalitní komunistická moc proto neměla s nějakou filosofickou převýchovou národa žádnou zvláštní práci. Českému filosofickému deficitu se podobá a je s ním spřízněn *český deficit náboženský*. Masarykovo tvrzení, že česká otázka je otázkou náboženskou, bylo projekcí jeho soukromého přání; vždyť za českými slovy a činy posledních dvou století bychom nějakou pohnutku po výtce náboženskou hledali jen s velkými obtížemi. Právě naopak: české pozornosti dosud uniká pozoruhodný jev českého *odnáboženštění*.

Samotná podstata tohoto jevu není zajisté českou zvláštností. Podobný posun je patrný v celé Evropě už od dob renesance, přesněji od chvíle, kdy se začala rozpadat preindustriální společnost a kdy si evropské lidstvo začalo stavět stále rozhodněji na přední místo sekulární cíle a hodnoty tomuto světu imanentní (v opaku k transcendentním), snad i proto, že zachování lidského života je od těch dob stále závislejší na optimálním fungování určitých lidských výtvorů. — Češi se však pohybují ve směru tohoto hnutí jaksí rychleji a ve svém náboženském zlhostejnění pokročili mnohem víc než kterýkoli z jejich sousedů.

V novověkých českých dějinách nejdeme řadu momentů, které tento sesuvný proces urychlovaly. Své dílo vykonala především násilná pobělo-

horská rekatolizace, která se až příliš často spokojila s vnějškovým gestem oproti niternému postoji, čímž ryzí zbožnost znevážila. Nebylo snad bez významu ani to, že jejím iniciátorem byla politická moc národu cizí, s níž bylo obtížno se ztotožnit.⁵³ Náboženskému zlhóstejnění přála i okolnost, že náboženství a církev nebylo možno při sebeustavování novodobého českého národa použít jako účinného nástroje.⁵⁴ Vypjaté protiněmectví našeho obrození i pozdější protihabsburský akcent české politiky způsobily, že ideologický nástroj českých snah, český mýtus, zdůrazňoval právě to, čím se Češi od svých protivníků odlišovali, tedy husitské vykloubení Čech z tehdejší křesťanské Evropy, protikatolický osten českého státoprávního požadavku apod. I v reformační iniciativě cítili Češi především její partikularistický motiv, a proto např. uctívali J. Husa nikoli jako oprávněného vůdce víry, nýbrž jako národního hrdinu, obětujícího se za “českou věc”.

Náboženstvím tu rozumím promyšlený, prociťovaný, tedy prožívaný vztah člověka k Bohu či — chcete-li — k bytí, v němž je alespoň tušena vertikální dimenze. *Zbožností* rozumím zjednávaní a zachovávání relevance tohoto vztahu pro každodenní praktický život (nikoli tedy “bezhříšnost” či “svatost”, jak se tomu někdy rozumí; ta je pouze její krajní a někdy právem diskutabilní variantou). Bez tohoto srozumění s vertikálním rozměrem bytí zbývá člověku horizontála profánnosti, v níž lze stále ještě bezporuchově fungovat, zejména odvodíme-li si kritéria jakéhokoli hodnocení z ní samotné. Čas od času však dochází k mezním situacím, které kladou nepominutelný nárok na člověka (i na národ) v plnosti jeho smyslu; tedy na člověka, jehož bytí má právě tak onen vertikální rozměr, jakkoli třeba nepřiznávaný. V těchto situacích je horizontálně fungující technický rozum pojednou bezradný; tak jako Češi, nenalézající po národních katastrofách svých dějin odpovědi na své “co dělat?”. Pak už nelze hovořit o poruše v technickém smyslu, pak jde o ztroskotání.

Česká pozemšťanská ideologie se svým pozitivismem, materialismem, pokrokářstvím atd. nenasvědčuje tomu, že by Češi pojali vertikálu do svého rozvrhu světa. V mezních situacích svých dějin stanuli proto pouze před technickými problémy. Vzpomeňme okamžiky našich národních katastrof: jakmile český projekt selhal, ohlížejí se Češi opět po technickém řešení “poruchy”. V krajním případě se rozhlížejí po těch, “kdo nás osvobodí”.⁵⁵ Vznik československého státu byl pro český národ takovým rozhodným okamžikem, jehož smysl stál za to, aby byl zvažován i — jak říkával Masaryk — “sub specie aeterni”. Tato otevřenost budoucnosti, za níž tušíme věčnost, byla přehlédnuta a vznik státu byl pojat pouze jako start horizontálního pohybu, s nímž Češi spojovali pouze starost o své biosociální přežití. A to bylo možno dle tehdejšího převládajícího mínění zajistit pouze zachováním české hegemonie.

I celé meziválečné dvacetiletí bylo předznamenáno převažujícím zřetelem k potřebám dané chvíle. Česká politika byla “vuřtlováním”⁵⁶ ze dne na den. O vertikálním rozměru bytí se nezamýšlela — kromě exkluzivního okruhu

kulturního katolicismu⁵⁷ — ani česká kultura. Odštěpení tzv. československé církve od římskokatolické v roce 1920 bylo jediným činem, který se zdál mít nějaký náboženský význam. Ve skutečnosti to byl zrod polomrtvého dítěte: životnost tohoto společenství nepřetržovala generaci zakladatelů; jeho vliv na český duchovní život záhy pohasl a nepodařilo se jej už obnovit.

V roce 1936 vyslovil F. X. Šalda toto varování: “Jisto je, že kruh fašismu se svírá kolem nás těsněji a těsněji. O nás se říká, že jsme v tom moři ostrovem klidu a pořádku. A to je v jistém smyslu pravda. Ale pravda poněkud šedivá, vypelichaná a chudozubá; pravda, která nás rozhodně nespasí. Musíme chtít něco víc a něco většího. Je dobře, že se neklaníme modlám; ale máme a musíme se klanět Bohu. To je ještě důležitější než to první. — Činíme to? Na tu otázku odpovědi neslyším; ba ani té otázky, která by byla takto přímo národu položena, neslyším”.⁵⁸

Tak jako mezni situaci život První republiky začínal, stejně ji i končil. Řešení problému, nastoleného Mnichovem, jakému dal národ přednost, přesněji řečeno s jakým se přece jen smířil, bylo z hlediska techniky biosociálního přežití tím optimálním.⁵⁹ Toto hledisko však neumožňuje rozpoznat, že takto zajištěnému přežití cosi podstatného chybí. P. Tigrid to výstižně vyjádřil takto: “Mohlo by se zdát, že tváří v tvář mnohonásobně silnějšímu útočníkovi je pro napadený národ výhodnější, aspoň takticky, nerovný zápas předem vzdát a kapitulovat. Postup ostatně omluvitelný i z hlediska mravního: zachovat národní existenci nedotknutu pro budoucnost... Právě na osudu Čechů lze vcelku přesvědčivě dokázat, že kapitulace pojímaná jako filosofie, jako část státní raisony, vede k rozkladu prakticky všech občanských ctností a tedy k národnímu úpadku... Vládnoucí režim, z kapitulace vyrostlý a s ní jednou provždy srostlý, se pak udržuje těmi silami, s nimiž se původně spojil a není než trapným prokonzulem těch, před nimiž kapituloval... Situace volá po revoltě, — jenže ta je právě neznámou kvalitou, zasutou už desítky let filosofií kapitulace a jejími demobilizujícími důsledky... Neboť jsou situace v životě člověka i národa, kdy kapitulace je nepřijatelná, nemá-li být ztraceno něco podstatného, bez čehož se už nežije, ale jen živoří...”.⁶⁰

Od těch dob je tento deficit národní substance neuralgickým bodem českého národního vědomí, ne-li špatného svědomí. V polemikách působí spolehlivě jako jablko sváru. Stojím na straně neoblíbené “flagelantské” menšiny, protože její někdy snad i samoučelné horlení poukazuje nicméně k deficitu závažnějšímu: že totiž české myslí chybí srozumění s onou dimenzí, která teprve činí zkoušku ohněm smysluplnou.

V tomto směru se v meziválečném dvacetiletí neučinilo pro restituci českého ducha nic. Nejzávažnější zdroj rezistence vůči mizérii tohoto světa (tedy i totalizovaného světa) Češi postrádali v roce 1938 stejně, ba více než v roce 1918 a ani zkušenost let 1938-1945 je nepřivedla k jeho znovuobjevení. Nastolení totalitní diktatury v roce 1948, toto vyvrcholení předešlého

let 1945-1947, proto nebylo než dalším — nikoli technickým selháním, nýbrž — ztroskotáním v mezní situaci.

8. Závěrečná poznámka

Pokud bych měl vyslovit kauzálně deterministický soud o vzniku a trvání komunistické totalitní diktatury v ČSR, shledal bych základní příčinu v expanzi sovětského impéria, jak jí umožnila druhá světová válka; příčinu vzniku této války bych spatřoval v chování nacistického Německa; příčinu nacistického vítězství v Německu bych viděl — ale raději už dost. Mým záměrem přece nebylo provádět takovou rekonstrukci. Chtěl jsem uvažovat o tom, *co bylo a je závislé na české vůli*.

Myslím, že nebylo v českých silách zabránit pohlcení země sovětským impériem. I kdyby se Beneš choval k sovětům méně servilně a KSČ se nepodařilo zmocnit se již v roce 1945 klíčových pozic, zůstala by nejspíš ruská vojska v naší zemi posádkou jako v Maďarsku a Polsku. Co mohlo být jiné a co záviselo na české vůli, byl *způsob národní odezvy* na neodvratnou skutečnost. V předcházející úvaze jsem se zamýšlel nad tím, zda byl národ na tuto skutečnost připraven. Domnívám se, že nikoli a že jeho duchovní usílování, rozvíjející se předtím čtyřmi hlavními směry, se dokonce o naši současnou mizérii neblaze zasloužilo.

Vzpomínám-li protagonistů onoho čtvera směrů a shledávám-li jejich pochybení, vidím, že nejsou pokaždé táž. Českému levičáctví i pokleslému českému nacionalismu lze mít za zlé, že nás do současné mizérie vháněly; českému liberalismu a katolicismu nelze zapomenout, že se neučinily spolehlivějšími resp. přijatelnějšími nástroji naší příští rezistence. — Vedle odmítnutí pochybení nemohu však žádnému z těchto čtyř okruhů nepřiznat oprávněnost některých jeho snažení, požadavků a výzev.

Levicoví intelektuálové měli starost o společenský pohyb a o zdroje jeho obnovy, které jsou také kdesi "dole", ať už máme na mysli strukturu lidské osobnosti, strom života populačních statistiků nebo sociální pyramidu. Životní síly působí z hloubi nevědomí a vtěluji se především v iniciativu nastupujících generací a širokých vrstev.

Liberálové z okruhu *Přítomnosti* pečovali o spořádané působení oněch sil v nejvyšším kolektivním výtvoru, jímž je stát. Dbali o vyváženost nároků a potřeb jedince-občana a kolektiva-státu, o kultivaci obou stran této relace. Integrovaným nacionalistům šlo mimo jiné i o integritu a identitu národního společenství, o jeho ústrojnou soudržnost, o jeho "my". Chtěli, aby národ byl netoliko objektem dějin, ale především subjektem svých vlastních dějin. A katolíkům šlo i doopravdy o sebezpyt českého kulturního vědomí, o potřebnou revizi odkazu českých dějin, o reflexi vertikálního rozměru bytí i o zbožnost ve výše uvedeném smyslu.

Je politováníhodné, že ti, kdo předložili národu toto čtvero zcela oprávně-

ných požadavků či výzev, se seskupili ve čtyři vzájemně zneprátené tábory a že se jim za celých dvacet let nepodařilo dojít vzájemného porozumění a najít společný jazyk, aby tak položili alespoň základy dotud notoricky zanedbávané české duchovní syntézy. Jejich pochybení spočívala vlastně v tom, že znevažovali starosti těch ostatních, tj. příslušníků "nepřátelských táborů". Vytýčili však, byť izolovaně, alespoň směrnice našeho působení, formulující — pokaždé jinou řečí — stěžejní problémy, před nimiž stojíme a budeme stát i my. Je to čtvero podob jednoho a téhož velkého odcizení moderního člověka svému prazákladu.⁶¹ Nechceme-li zůstat toliko truchlícími pozůstalými a nechceme-li se stát skutečnými flagelanty, nezbyvá nám než uvést tyto stěžejní problémy na společného jmenovatele a dílo syntézy dokončit. Dokud se to nezdaří, sotva můžeme doufat v to, že se český národ stane něčím jiným než trpným objektem nepřátelských dějin.

Poznámky

1 České rolnictvo bylo v meziválečném období zkorumpováno politikou agrární strany. Za "protektorátu" se tato strana v očích ostatních vrstev národa zdiskreditovala spoluprací s nacistickou mocí. Po r. 1945 se proto českému rolnictvu nedostávalo politického sebevědomí ani iniciativy.

2 Uvědomělý český katolicismus byl minoritou, jejíž politický vliv byl malý. Na Slovensku byly ovšem poměry v tomto ohledu odlišné. Také tam nebylo významného dělnického hnutí, KSS tam proto neměla oporu tak masovou. "Slovenská cesta k socialismu" vyvolávala proto nevlídnou kritiku ze strany českých komunistů (pranířovali "zaostávání revoluce na Slovensku").

3 Autoři některých pojednání (tzv. Bohemus aj.) poukázali na další facilitační faktor nastolení totalitního režimu v ČSR resp. v Čechách. Je jím fenomén, připomínající neurotický komplex se svými mechanismy zlovyků i nepřiznaných pocitů viny, který byl výslednicí toho, jakým způsobem prožili Češi druhou světovou válku resp. období počínající Mnichovem a končící vyhnáním sudetských Němců. O této hypotéze se zmiňuji okrajově jen proto, že není všeobecně sdílena (sám ji intuitivně pokládám za vysoce pravděpodobnou), zatímco o důvodech, které jsem právě uvedl, doufám, že se setkají s ochotnějším souhlasem.

4 Nejprůmyslovoější satelité ze sovětského bloku, tj. ČSSR a NDR, osvědčily vzdor svým "krizovým obdobím" největší "věrnost zásadám proletářského internacionalismu".

5 I prusko-rakouská válka 1866 se díky inovacím bojové techniky nepřátelské strany vyznačovala válečnými ztrátami na svou dobu neobvykle vysokými, na něž deplácelo i české obyvatelstvo. Přesto byl její vliv na českou psychologii málo patrný: trvala krátce a nebyla válkou totální.

6 Sám jsem byl současníkem mnoha pamětníků I. světové války a slýchal od nich, jak pod vlivem válečného zážitku ztratili svou římskokatolickou identitu, protože "kněží žehnali kanonům", nebo i svou náboženskou víru vůbec, neboť "kdyby Bůh skutečně existoval, nemohl by to trpět".

7 Tak tomu bylo zřejmě v Polsku, které bylo — viděno zvenčí — právě takovým poválečným politickozeměpisným novotvarem jako ČSR. Polská situace (včetně viry a usilování) však byla jiná. Již v průběhu války bylo jasné Dohodě i ústředním mocnostem, že obnově polského státu se nelze vyhýbat, zatímco o existenci Čechů o jejich státoprávních tužeb musel Masaryk teprve začít informovat cizinu v roce 1915.

8 V. Šíkl: Vojáci a politika. *Svědectví*, 17, č. 65, str. 17.

9 Výstižnou charakteristiku uvádí F. Peroutka v kapitole "Nervosní národ" (*Budování státu*, 1936, I. díl).

10 V těchto zemích, včetně vichystické Francie, se nacisté opírali o nereprezentativní minority; pro krátkost okupace se nepodařilo nadat případné totalizující tendence trvalejší působnosti.

11 Masarykova tzv. Washingtonská deklarace ze dne 17.10.1918 měla především propagandistický ráz. Lze se domnívat, že u Masaryka měla svůj význam i snaha přiblížit příští čs. poměry dohodovým. Zřejmě z téhož důvodu zdůrazňoval Masaryk v memorandech, určených anglosaským adresátům, význam protestantismu v českých dějinách. Ve *Světové revoluci* uvádí, že ještě v r. 1915 byla většina národa "royalistická", zatímco k příklonu domácí populace a politické reprezentace k "republikánské" formě došlo až v průběhu října 1918. Tento posun se netýkal meritů zvažovaného problému, tzn. příští čs. demokracie. S tím si nikdo u nás nelámal příliš hlavu a nepotřeboval to. Spíše se podobá pravdě, že Češi jednoduše počítali se zachováním statu quo ante.

12 Tomu neodporuje fakt, že se v konstitučním období ve vládách vystřídalo i několik českých ministrů. Pokud to nebyli ministři-krajaní (bez portfeuille), spravovali — zpravidla jen po krátký čas — většinou jen méně významné rezorty. Pokud si jich chtěli hledět, tzn. pokud dbali celovztažnosti rakouského státu, ztráceli důvěru českého veřejného mínění, které v tom vidělo "zradu české věci" (např. ministři Kaizl, Trnka). Zcela odlišná byla v tomto směru situace haličských Poláků.

13 Nečetné výjimky bychom snad našli mezi řidnoucími Staročechy a mezi sociálními demokraty (B. Šmeral).

14 Nejrozsáhlejší a nejorganizovanější aparát si vytvořila a největší povolnost voličstva si rozmanitým jeho zvýhodňováním zjedнала Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, stručně agrární, čímž se svými 15 % voličských hlasů (jakých však nedosáhla žádná jiná česká strana) stala hegemonem na čs. politické scéně.

15 Byla to předem sepsaná abdikační prohlášení, použitelná a používaná v případě, kdy poslanec porušil "straníckou kázeň", tedy diskvalifikující jeho hlas, pokud byl v rozporu s "líní strany". Volební soud toto nedemokratické a nemorální opatření de facto legalizoval.

16 Takovou výhodou byla např. možnost zaměstnání v rezortu, jehož ministerstvo ta která strana spravovala. Např. "ternem" národních socialistů případně sociálních demokratů bývalo ministerstvo železnic. Ještě vydatnější možnosti zvýhodňování svých stoupenců si zajistili agráři tím, že jimi ovládaný Pozemkový úřad řídil provádění pozemkové reformy atd. Tyto a podobné praktiky dokládají, jak se utvářelo politické svědomí aktérů prvorepublikánské politiky, a dokazují, že loajalita vůči státu na celé čáře ustopovala loajalitu stranickou, tedy skupinovému egoismu.

17 Názorným dokladem těchto poměrů, vyúsťující v politováníhodnou sterilitu, je krátká historie Národní strany práce (1924-1925), která se po svém ustavení přihlásila k zcela jinému stranotvornému principu než byl ten obvyklý stavovský. Zakrátko poznala, že

neobstojí, nebude-li přece jen hájit zájmy nějakého zapomenutého stavu. Nepomohlo jí to, protože kabinetní manévr šéfů tehdejších vládních stran ji reorganizaci volebních krajů znemožnil jakoukoli šanci.

18 Na tom nic nemění ani fakt existence KSČ. Tato strana se programově zřekla odpovědnosti za status quo čsl. společnosti i ochoty nabídnout schůdnou alternativu. Sterilita jejich vnitrostranických poměrů předčila ty ostatní. Od svého zrodu se vyznačovala bezduchým dogmatismem a posledních zbytků schopnosti realisticky vnímat společenskou skutečnost ji zbavila její otročká závislost na moskevské Kominterně. Pak už jí zbylo jediné: demagogicky proklamovat a provokovat.

19 Zejména po šestiletém intermezzu 2. světové války a nacistické (totalitní) okupace; jejich destruktivní vliv předčil působení války předchozí.

20 Tuto proměnu plasticky vyjádřil název jedné z kapitol *Kaciřských esejí* J. Patočky: "Války dvacátého století a dvacáté století jako válka".

21 Marxista by řekl: důsledkem změn společenského bytí. Mám tu na mysli především rozvíjení skladby průmyslové společnosti, mizení jedněch sociálních statusů či rolí a vzniku i diferencování druhých. Ubývá lidí existenčně soběstačných; současně ubývá i lidí všeobecně vzdělaných, být nemusel být s oněmi totožni. Paralelně vzrůstá četnost statusu a role příslušníka masy. Specializace životních stylů vede k poklesu vnímavosti vůči integrálně koncipovaným kulturním výtvorům a ovšem i k poklesu schopnosti takováto díla tvořit. Specializují se tedy jak tvůrčové kultury, tak i obecnstvo.

22 Tento posun, jemuž nechybí výrazné rysy rozkladu, nám vyvstane, srovnáme-li např. "velké slohy" minulosti s rozmanitými "ismy" konce 19. a zejména pak 20. století.

23 O ní platí, že hovi — psychologicky vzato — méně zralým, zato vytrvalým potřebám; proto se zpravidla stává depersonalizujícím stereotypem.

24 "Poměrnou nerušenosti" míním nepřítomnost takových vnitřních katastrof, jaké jinde (např. kdysi ve Francii, ve vzpomínané době pak v Rusku, v Německu aj.) vedly ke zhroutení kultury jako společenské funkce. Tuto nezastupitelnou společenskou funkci mám na mysli, hovořím-li výše o kultuře národní. Kulturní národ si vytváří své kulturní prostředí, a přitom řeší problémy své nebo všelidské. Univerzální kultura si zjednává působnost teprve skrze toto prostředí.

25 Posléze uvedeného výrazu užívám jako neutrálního označení pokročilosti v realizování nějaké tendence ("progresivní" může mít i záporné znaménko jako např. progresivita destruktivní tendence).

26 Nová generační iniciativa se u nás zpravidla objevovala po třiceti letech, tedy po době tradičně vyměřované jednomu pokolení. V 19. století to byla léta třicátá, šedesátá a devadesátá, ve 20. století se tedy těší této výsadě právě léta dvacátá. Pokud extrapolujeme z hlediska těchto let, máme očekávat příští generační kvas v letech padesátých. — Skutečně jsme se jej dočkali: byla to doba převratného glajchšaltování české kultury, potencovaného tentokrát i generační iniciativou "zrůdně progresivní". Není jisto, ujmou-li se této výsady i léta osmdesátá, neboť není jisto, funguje-li v totalitní společnosti přirozená kulturní generační směna, spíše nikoli.

27 Takovou křečí byly např. pokusy o tzv. proletářskou poezii. Sám Teige se často uchýloval ke krkolomé intelektuální ekvilibristice. Když např. velebil přednosti konstruktivismu (to byl již třicetiletý), tvrdil vážně, že domem budoucnosti je "koldom", továrna na bydlení, kde má každý dospělý člověk obývat jednu místnost. Domácnost se má přeměnit ve veřejný

průmysl, též "péče o dítě a jeho výchovu se má stát úplně péčí veřejnou", vždyť rodina je vlastně "parazitem".

28 Zprvu se to dařilo a Teige sklídl pochvalu od komunistického poslance Hakena za to, jak uštěďřoval buržoazii "správné bolševické kopance do břicha".

29 Na její adresu byla vyřčena i některá rozumná slova, zapadla však bez ohlasu. Zle pochodil např. výtvarný kritik V. Nebeský, který Teigovi namítal (1921), že "život neděli se tak snadno na věřejšek a dnešek".

30 Proti této tendenčnosti bojovala generace devadesátých let. I tuto vymoženost však dalekosáhle zneplatnila válka.

31 Podařilo se mu omladit svůj zevnějšek, skutečným marxistou se však nikdy nestal: zůstal národovcem a slavjanofilem, který si pouze vnějškově osvojil některé marxistické myšlenkové a výrazové stereotypy (v podobném převleku se objevili např. mnozí čeští učitelé po r. 1945).

32 Tak např. v r. 1929 posloužili mladí levičáci novému Gottwaldovu vedení KSČ energickým útokem proti těm komunistickým spisovatelům, kteří je kritizovali. K manifestu mladých, koncipovanému pravděpodobně K. Teigem a J. Fučíkem, připojili podpis i K. Biebl, V. Clementis, F. Halas, V. Nezval, L. Novomeský, V. Tittelbach, B. Václavek a J. Weil; také však scholastický doktrinář Kurt Konrad, bezvýhradně již oddaný "věci strany". Naproti tomu v r. 1938, kdy bylo vedení KSČ nespokojeno s reakcí části kulturní levice na moskevské procesy, rozpustil na jeho pokyn V. Nezval tzv. Surrealistickou skupinu, ač k tomu nebyl oprávněn. — Pozdější (z dnešního hlediska vlastně nedávné) úvahy pohrobků Avantgardy o tom, jak se stalinistická partajní byrokracie ocitla již tehdy v konfliktu s výkvětem české pokrokové kultury, je třeba korigovat v tom smyslu, že bez krajní levice v dělnickém hnutí by Avantgarda sotva dosáhla svého významu i tvářnosti. Nešlo tedy a konflikt mezi rovnocennými a svéprávnými partnery. To spíše pán dal výhost svěhlavému sluhovi.

33 Výraz "na úseku kultury", jímž byl stranický "newspeak" obohacen ještě v mezi-válečné době, přenesl ze stranických jednání do české publicistiky jako první J. Fučík. Patřil k osvědčeným a servilním stranickým exekutorům právě tak jako I. Sekanina, K. Konrad, L. Štoll, E. Urx, J. Taufer aj. Byli to mistři intelektuálské sebedestrukce a později již jen destrukce. O mnohých z nich lze tušit, že dříve než dosáhli hluboké depersonalizace, prošli obdobným vývojem jako příslušníci Avantgardy. Vývoj k autodestrukci včetně aparátnické fáze lze dobře sledovat u Teigova hýčkaného chráněnce V. Nezvala.

34 V rukopise věnuje autor na tomto místě pozornost *Přítomnosti* a skupině soustředěné kolem této revue. Odkazujeme na podrobnou analýzu Milana Otáhalá v tomto čísle *Svědectví*. Red.

35 O integrálních nacionalistech viz podrobně v tomto čísle studii dr. Petra Pitharta.

36 "Což, nebyl by to tak zcela nebývalý zjev bez analogii v minulosti, kdyby se nakonec ukázalo, že Dr Kramář (ať se nyní v hrobě k tomu tváří jakkoli) byl vlastně prorokem bolševického panslavismu?" — tak uvažuje zcela vážně E. Sobota, známý úvodníkář předválečné *Naší doby* ve svých *Glosách 1939-1944* (J. Laichter, Praha 1946). Tamtéž se zmiňuje o protektorátní renesanci panslavismu u nás a o těch, kdo "litují, že se 'toho nedočkal náš starý dobrý Kramář', který by si jistě se Stalinem po válce padl v náruč a po slovansku zaplakal."

37 Dědictví těchto politických iniciativ a s nimi spojených "světonázorových" konstrukcí přešlo po 2. Světové válce na Čs. stranu národně socialistickou, která se stala v letech 1945-1947 nejuvážnější politickou konkurentkou KSČ. Takto dezorientována nemohla obstát.

38 O tom více v další kapitole.

39 Jednou z prvních spontánních davových akcí bylo stržení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí ve výroční den bělohorské bitvy 8.11.1918.

40 V prvních letech republiky vystoupilo z katolické církve 1,35 milionu lidí. Do československé-evangelické z nich přestoupilo přes 90 tisíc. Několik tisíc jich získala drobná protestantská společenství (metodisté, Jednota československá aj.). 650 tisíc vytvořilo tzv. církev československou. Zbytek zůstal bez vyznání (údaje převzaty z pramenů: J. Hlouček: *Problém odpadu od Církve*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1937, a M. Kaňák: *Křesťanské církve, denominace a sekty*. Studijní text Husovy československé bohoslovenské fakulty. Ústřední církevní nakladatelství Praha 1958).

41 Do určité míry napomohlo jistě vážnosti českého katolicismu to, že lidová strana se svými 7,5 % hlasů v r. 1920 (a 9,7 % v r. 1925) zařadila mezi silné politické strany; muselo se s ní tedy počítat. A pak tu byl fakt silného politického katolicismu na Slovensku.

42 Kromě zmíněných revui ji tvořila neutuchající ediční činnost J. Floriana a L. Kuncíře; básníky J. Durycha a B. Reynka následovala záhy celá generace (J. Čep, J. Zahradniček, J. Kostohryz, V. Renč aj.); došlo k obnově kulturní a zejména vydavatelské činnosti řeholí, z nichž nejpilnějšími byli olomoučtí dominikáni atd atd.

43 J. Durych ji s despektem nazval "stranou katolického sobectví". Lidová strana k nim však moudře zaujala postoj blahovlnné neutrality s jedinou výjimkou, když odepřela stránky svého tisku jednomu z nich, znamenitému žurnalistovi A. Fuchsovi.

44 Ani v tomto případě nikoli bez výjimky: episkopát zbavil kněžského úřadu J. Demla, což ostatně při osobitě nepokojnosti tohoto vynikajícího básníka nepřekvapuje.

45 V celkovém dojmu, jaký vyvolávalo působení katolického okruhu, zanikl hlas těch z jeho řad, kdo byli vstřícní, smířliví a netrpěli velikašskými komplexy (např. A. Fuchs, D. Pecka aj.).

46 J. Patočka: *Česká vzdělanost v Evropě*, Praha 1939.

47 V poválečné době vypjatě protiněmeckého citění dovedli naslouchat i německému sebezpytu a uvedli k nám vynikající analýzu M. Picarda *Hitler v nás*. Zatímco nekomunistická "katedrová" filosofie (např. v osobě J. B. Kozáka) tváří v tvář náporu komunistické ideologie (reprezentované v tomto případě A. Kolmanem) zcela zkrachovala, byli katolíci jediní, kdo měli odvahu se mu postavit a ve veřejné polemice se utkat s dialektickým i historickým materialismem (např. B. Chudoba, A. Čala, F. Pavelka, D. Pecka aj.).

48 Z pastýřského listu vydaného biskupskou konferencí v Trnavě dne 16.8.1949.

49 V Čechách zapustilo kořeny osvícenství pokleslé, poněkud přizdobené odvozeninami neméně pokleslého romantismu (oba tak protichůdné postoje se ostatně mohou setkat pouze v pokleslé podobě). Romantický prvek i ve své pokleslosti byl u nás pouhou dekorací: dokázal podnítit náladové rozpoležení, nikoli však ovlivnit životní sloh. Ryzí životní typ osvícenský (J. Dobrovský) či romantický (K. H. Máchá) byl ojedinělou výjimkou a pokaždé se ocitnul s českou společností v příkrém konfliktu: Dobrovský s příslušníky jungmanovské generace a Máchá s celým dobovým českým kulturním establishmentem (k němuž patřili i Palacký, Šafařík, Chmelenský, Čelakovský, Tyl, Erben aj.).

50 Např. Dobrovský, Mácha, radikálové z "Repealu", pozdní Havlíček i Němcová, Masarykovi předchůdci v rukopisných sporech, Smetana, Aleš, Masaryk, Schauer atd., atd., až po generaci 90. let.

51 Příkladem za všechny buďtež slova K. J. Erbena v jeho nepřímém odsudku K. H. Máchy: "Náš národ se nehádá a nepře s Bohem, sám se sebou a s ostatním světem. On je duševně zdráv a vesel."

52 Je tomu tak již u Havlíčka a po něm u mnoha dalších. S důrazností až groteskní, avšak příznačnou vyjádřil tuto nechuť nestor naší pedopsychologie J. Kapras (1847-1934), odmítající "metafysické hadruňky jakéhokoli druhu", který radil: "Nemudruj a života si hleď!"

53 Zatímco Francouzi, Rakušané a Poláci si svou postreformační rekatolizaci provedli vlastními silami.

54 Většina národa byla římskokatolického vyznání. Katolická církev v předlitavské části habsburského mocnářství dbala o to, aby v národnostních půtkách zůstala nad rozvášněnými stranami. Již v 19. století figurovala v sudetoněmecké a ve všenněmecky orientované rakouskoněmecké publicistice jako nepřítelkyně němectví, stranicí Slovanům resp. Čechům (W. Kowch: *Die Deutschen In Österreich und ihr Ausgleich mit den Tschechen*. Lipsko 1909).

55 Mezní situaci lze interpretovat jako technickou poruchu. Tato možnost je dána i tím, že se obojí vzájemně nemusí vylučovat. Co je např. dítěti (nebo politickému laiku) mezní situaci, může být — viděno z hlediska dospělého (či politického profesionála) — pouhým technickým selháním.

56 Z něm. "durchwursteln"; my bychom řekli: "nějak se tím proflákat, protlouci". Takto bývala charakterizována politika národnostně již rozloženého Rakousko-Uherska.

57 Neznevažují protestantskou zbožnost, avšak na protestantské straně nějaký fenomen obdobný katolickému kulturnímu obrození nevznikl. Zřejmě proto, že český protestantismus byl před I. světovou válkou přece jen intimněji spjat s českým nacionalismem a některé peripetie s ním sdílel. V poválečné době zaznamenal konjunkturu povrchní popularity, kdy těžil z odpadlického hnutí v katolických řadách, zdá se však, že nikoli ke svému prospěchu. Po roce 1948 rezistenční schopnost neosvědčil: nechal se dalekosáhle zneužít jako propagační artikl totalitní moci v aranžovaném "mírovém hnutí". Pro spravedlnost je však třeba uvést, že z protestantských řad zazněly v r. 1945 nejrozhodnější hlasy proti tzv. odsunu Němců.

58 Šaldův *Zápisník*, 1936.

59 Masarykova osobnost byla bezesporu integrálnější než Benešova. Když se ptali Jana Masaryka, co by byl udělal jeho otec v r. 1938, odpověděl, že táta by nejspíš řekl: "Tož teda budeme sedlati." Ano, tak by se býval zachoval ten, kdo mival na mysli "species aeterni". Chladný počtář a konstruktér horizontálních projektů E. Beneš již smýšlel a cítil jinak.

60 Jde o P. Tigridovu staň v *Le Monde* ze dne 21.8.1981 (citováno podle *Svědectví*, 65. 1981, str. 152).

61 Ona podoba, kterou dnes akcentuje tzv. ekologické hnutí a která v meziválečném dvacetiletí zatím nenašla své oprávněnce, se mi zdá být součástí nedostatku zbožnosti ve svrchu uvedeném smyslu.